

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΑ • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 153 • ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1998 • ΤΕΒΕΤ - ΣΕΒΑΤ 5758

ΤΙΣ 23 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1997, η Ελλάδα τίμησε τα θύματα του Ολοκαυτώματος που προέρχονται από τη “Μάδρε ντ’ Ισραέλ”, τη Θεσσαλονίκη. Ήταν μια κορυφαία στιγμή για την Ισραηλιτική Κοινότητα της Συμπρωτεύουσας, η οποία μετά το Ολοκαύτωμα απώλεσε, στο μοναδικό ως προς τη σύλληψή του έγκλημα στην ιστορία της Ανθρωπότητας, το 96% του ανθρώπινου δυναμικού της. Αυτή η τιμή προς την ιστορική Θεσσαλονίκη αντανακλούσε επίσης στο σύνολο των θυμάτων του Ελληνικού Εβραϊσμού, όπως επίσης στις Εβραϊκές Κοινότητες της Βορείου Ελλάδος (της Αλεξανδρούπολης, Βέροιας, Διδυμοτείχου, Δράμας, Καβάλας, Καστοριάς, Κομοτηνής, Νέας Ορεστιάδας, Ξάνθης, Σερρών και Φλώρινας) που σήμερα δεν υπάρχουν.

ΚΤΙΡΙΑ ΣΥΝΑΓΩΓΩΝ, νεκροταφεία και αναμνηστικές πλάκες είναι τα απομεινάρια που θυμίζουν σήμερα ότι κάποτε στις πόλεις αυτές έζησαν και δημιούργησαν Εβραίοι, άνθισε ένας πολιτισμός και μια πολιτιστική και θρησκευτική κληρονομιά που σε πολλές περιπτώσεις έχει τις ρίζες της στην προ Χριστού εποχή.

ΣΤΙΣ 23 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1997 η επίσημη Ελλάδα - με επικεφαλής τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας - έπραξε με καθυστέρηση πολλών χρόνων, ένα καθήκον. Ήταν μια αναγνώριση κι ένα μνημόσυνο που ο Ελληνικός λαός και κυρίως οι συντοπίτες των θυμάτων το αισθάνονται στην ψυχή τους χρόνια τώρα.

ΣΤΙΣ ΣΕΛΙΔΕΣ που ακολουθούν δημοσιεύεται η περιγραφή της τελετής της Θεσσαλονίκης, που αποτέλεσε διεθνές γεγονός. Δημοσιεύονται, επίσης, οι λόγοι που εκφωνήθηκαν δεδομένου ότι, όπως θα διαπιστώσουν οι αναγνώστες, οι λόγοι αυτοί είναι μεστοί νοημάτων για το ιστορικό παρελθόν αλλά και για τον προβληματισμό του μέλλοντος.

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ: Το Μνημείο Εβραίων θυμάτων Ολοκαυτώματος της Θεσσαλονίκης

Τα αποκαλυπτήρια του Μνημείου Ολοκαυτώματος στη Θεσσαλονίκη

ΜΙΑ ΧΑΛΚΙΝΗ ΜΕΝΟΡΑ ύψους τριών μέτρων, με τις επτά λυχνίες της να ξεκινούν από τα αποτεφρωμένα κόκαλα των θυμάτων του Ολοκαυτώματος και να καταλήγουν σε φλόγες, θα υπενθυμίζει για πάντα στη Θεσσαλονίκη τον αφανισμό του εβραϊκού πληθυσμού της από τους Ναζί. Η φλεγόμενη Μενόρα, το Μνημείο Ολοκαυτώματος της Θεσσαλονίκης που εγκαινιάστηκε στις 23.11.97, ανεγέρθηκε σε πλατεία στη συμβολή των οδών Ν. Εγνατίας, Παπαναστασίου και Κλεάνθους. Στο σημείο αυτό, το 1943, βρισκόταν ο συνοικισμός «151» όπου οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης κρατούνταν πριν από την εκτόπισή τους στα στρατόπεδα του θανάτου.

Το Μνημείο έχει φιλοτεχνηθεί από τον Σέρβο γλύπτη Νάντορ Γκλιντ, ο οποίος έχει λάβει πολλές διεθνείς διακρίσεις για έργα του με θέμα το Ολοκαύτωμα. (Γλυπτά του Νάντορ Γκλιντ έχουν ανεγερθεί στο Νταχάου, το 1968, στην Ιερουσαλήμ στο 'Ιδρυμα Γιαντ Βασέμ, το 1979, στο Βελιγράδι, το 1990 κ.α.).

Η τελετή των αποκαλυπτηρίων του Μνημείου έγινε με μεγάλη επισημότητα και αποτέλεσε, πράγματι, ένα «διεθνές γεγονός», ένα γεγονός ανάλογο της ιστορίας του Εβραϊσμού της Θεσσαλονίκης, ανάλογο του πόνου της απώλειας όλων των Ελλήνων Εβραίων μαρτύρων του Ολοκαυτώματος. Για τα αποκαλυπτήρια συνεργάστηκαν τα υπουργεία Πολιτισμού, Εξωτερικών και Μακεδονίας - Θράκης, ο Δήμος Θεσσαλονίκης, το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδας και η Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, ενώ διοργανώθηκε διήμερο ειδικών εκδηλώσεων στις 22 και 23.11.97.

Για να τιμηθεί το γεγονός, η ελληνική κυβέρνηση και το ΚΙΣ απηύθυναν προκλήσεις σε διεθνείς εβραϊκούς οργανισμούς και σημαντικές προσωπικότητες. Η ανταπόκριση του διεθνούς Εβραϊσμού

στην τιμητική αυτή πρόσκληση ήταν εντυπωσιακή. Επίσημοι εκπρόσωποι κρατών, εβραϊκών οργανισμών, Ραββίνοι, επιστήμονες, και άνθρωποι των Γραμμάτων, αλλά και εκπρόσωποι του αποδήμου Ελληνισμού, τίμησαν τις εκδηλώσεις και εξέφρασαν την αλληλεγγύη τους προς τον Εβραϊσμό της Ελλάδας ερχόμενοι προς τούτο από το Ισραήλ, τις ΗΠΑ, τον Καναδά, διάφορες χώρες της Ευρώπης και την Αυστραλία.

Οι επίσημες εκδηλώσεις ξεκίνησαν το βράδυ του Σαββάτου 22.11.97 με δεξίωση που παρέθεσε ο υπουργός Μακεδονίας - Θράκης κ. Φ. Πετσάλνικος στο Κυβερνείο προς τιμήν των ξένων προσωπικοτήτων. Κατά τη δεξίωση απονεμήθηκε το βραβείο «Μέγας Αλέξανδρος» στον κ. Μπεντζαμίν Γκίλμαν, πρόεδρο της Επιτροπής Διεθνών Σχέσεων του Αμερικανικού Κογκρέσου, για τη συμβολή του στα εθνικά θέματα και την υποστήριξη στα δίκαια της Ελλάδας. Στην εκδήλωση παρέστησαν και εκπρόσωποι των εβραϊκών φορέων της Ελλάδας και των τοπικών αρχών.

Την Κυριακή 23.11.97 το πρωί οι ξένοι επίσημοι ξεναγνήθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Θεσσαλονίκης και συναντήθηκαν με τον υπουργό Εθνικής Άμυνας κ. Άκη Τσοχατζόπουλο.

Ακολούθησε η τελετή αποκαλυπτηρίων του Μνημείου, η οποία ξεκίνησε με επιμνημόσυνη δέηση που ανέπεμψε ο Ραββίνος Θεσσαλονίκης κ. Ισχακ Νταγιάν και στη συνέχεια εκφωνήθηκαν σύντομες προσφωνήσεις οι οποίες δημοσιεύονται σ' αυτό το τεύχος.

Προσφωνήσεις εκφωνήθηκαν από τους κ.κ.: **Ανδρέα Σεφικά**, Πρόεδρο της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης.

Νισήμ Μαΐς, Πρόεδρο του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδας.

Eldred Tabachnik, Πρόεδρο του Ευρωπαϊκού Εβραϊκού Συνεδρίου.

Κων. Κοσμόπουλο, Δήμαρχο Θεσσαλονίκης.
Yehoshua Matza, Υπουργό Υγείας του Ισραήλ.

Φίλιππο Πετσάλνικο, Υπουργό Μακεδονίας - Θράκης.

Ευάγγελο Βενιζέλο, Υπουργό Πολιτισμού.

Θεόδωρο Παγκαλο, Υπουργό Εξωτερικών.

Γεώργιο Παπανδρέου, Αναπληρωτή Υπουργό Εξωτερικών, ο οποίος μετέφερε το μήνυμα του πρωθυπουργού κ. Κων. Σημίτη.

Richard Ben - Veniste, ο οποίος ανεγνώσσε το μήνυμα του Προέδρου των ΗΠΑ κ. Bill Clinton.

Κων. Στεφανόπουλο, Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας, ο οποίος μετά την ομιλία του πραγματοποίησε την αποκαύψη του μνημείου και ακολούθησε η ανακρούση του εθνικού ύμνου. Η τελετή ολοκληρώθηκε με καταθεση στεφάνων στο Μνημείο.

Στην τελετή παρέστησαν επίσης: ο υπουργός Εθνικής Άμυνας κ. Α. Τσοχατζόπουλος, ο υπουργός Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων κ. Μ. Παπαιωάννου, ο αρχηγός της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης κ. Κων. Καραμανλής, ο εκπρόσωπος του Αρχιεπισκόπου Σερραφείμ κ. Ιω. Χατζηφώτης, εκπρόσωπος του Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, οι βουλευτές κ.κ. Φανή Παλλη - Πετραλία, Σωτήρης Κούβελας, Στ. Παπαθεμελής, ο Νομάρχης Θεσσαλονίκης κ. Παπαδόπουλος, οι πρέσβεις του Ισραήλ Ραν Κούριελ, της Γερμανίας Φρ. Ραίχε, της Ελλάδας στο Ισραήλ κ. Σωτήρης Βαρουξάκης, οι Ραββίνοι Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Λαρίσας κ.κ. Ιακώβ Αράρ, Ισχακ Νταγιάν και Ηλίας Σαμπεται, εκπρόσωποι των Στρατιωτικών Αρχών, οι πρόεδροι των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων και οργανώσεων της Ελλάδας και πλήθος κόσμου.

Την αντιπροσωπεία των ξένων επισήμων αποτελούσαν οι: Ισραηλινός υπουργός Υγείας κ. Γ. Ματσα και ο κ. Μοσε Λέων επικεφαλής του ιδιαίτερου γραφεί-

ου του Ισραηλινού πρωθυπουργού Β. Νετανιάου, ο Αμερικανός γερουσιαστής Πολ Σαρμπάνης, και ο συνεργάτης του Ρ. Μπενβενίστε, τα μέλη του Αμερικανικού Κογκρέσου κ.κ. Μπεν Γκίλμαν - και ο συνεργάτης του Ρ. Γκαρόν - Χένρι Ουόξμαν και Μπριαν Φίλνερ, ο ειδικός διαμεσολαβητής των ΗΠΑ για την Κύπρο κ. Τομ Μίλερ, ο Αυστραλός βουλευτής Ν. Ντόλλις, ο πρόεδρος του Συμβουλίου Αποδήμου Ελληνισμού κ. 'Αντριου 'Αθνης, ο πρόεδρος της Εθνικής Συντονισμένης Προσπάθειας Ελλήνων στις ΗΠΑ κ. 'Αντριου Μανάτος, η λαίδη Μαρίνα Μαρκς. Από την Αμερικανική Εβραϊκή Επιτροπή οι κ.κ. Μ. Ουίςνερ επίτιμος πρόεδρος και Ντ. Χάρις διευθυντής. Η πρόεδρος του Καναδικού Εβραϊκού Συνεδρίου κα Γκόλντ Χέρσον. Από το Ευρωπαϊκό Εβραϊκό Συνέδριο (Ε.Ε.Σ.) ο πρόεδρος Ε. Ταμπάτσνικ και το μέλος του Δ.Σ. κ. Σάλομο Μπερλινγκερ, καθώς και ο πρόεδρος της Επιτροπής για τον Αντισημιτισμό του ΕΕΣ κ. Μάρτιν Σάβιτ. Η πρόεδρος της Διεθνούς WIZO κα Μιχάλ Μοντάι, η πρόεδρος του Διεθνούς Συμβουλίου Εβραίων Γυναίκων και Τζουν Τζέικομψ, ο πρόεδρος της Ελβετικής Ομοσπονδίας Εβραϊκών Κοινοτήτων κ. Ρολφ Μπλοχ, ο πρόεδρος της «Αλιανς» κ. 'Αντολφ Στεγκ, οι πρόεδροι και αντιπρόεδροι της Ένωσης Επισκόπων Στρατοπέδων Συγκεντρώσεως ελληνικής καταγωγής που ζουν στο

Ισραήλ κ.κ. Ραούλ Σαπόρτα και Μοσέ Αελιόν. Η αντιπρόεδρος του Κεντρικού Συμβουλίου Εβραίων της Γερμανίας κα Σαρλότ Νόμπλοχ. Επίσης, οι Ραββίνοι κ.κ. Λέον Φέλντμαν εκπρόσωπος της Διεθνούς Εβραϊκής Επιτροπής Διαθρησκειακών Διαβουλεύσεων του ΠΕΣ, λόρδος Εμ. Τζακόμποβιτς τέως Αρχираββίνος Μεγάλης Βρετανίας και πρόεδρος του Συμβουλίου Ευρωπαίων Ραββίνων, Μοσέ Ρόουζ, διευθυντής του Συμβουλίου Ευρωπαίων Ραββίνων, Τζον Λέβι εκπρόσωπος των φιλελεύθερων και προοδευτικών Ραββίνων της Αυστραλίας. Από το Γιαντ Βασέμ ο επικεφαλής της Διεύθυνσης κ. Αβνέρ Σάλεβ και η ιστορικός κα Μπράχα Ρίβλιν. Από το Μουσείο Ολοκαυτώματος των ΗΠΑ ο κ. Ραλφ Γκρούνβαλντ διευθυντής εξωτερικών υποθέσεων, ο κ. Πίτερ Σίσελ εκπρόσωπος του Παγκοσμίου Ταμείου Μνημείων, ο καθηγητής του Παν/μίου του Σάσεξ και συγγραφέας κ. Μαρκ Μαζάουερ, ο εκπρόσωπος του Κέντρου Ερευνών για τον Εβραϊσμό της Θεσσαλονίκης κ. Μαρσέλ Γιοέλ. Από την Αυστραλία επίσης οι κ.κ. Μπερνάρ Ρεχτερ διευθυντής του Κέντρου Εβραϊκού Πολιτισμού της Αυστραλίας, ο εκδότης Σαμ Λίπσκι, ο δημοσιογράφος και συγγραφέας 'Αρνολντ Ζάιμπελ, η κα Δ. 'Εγκαν εκπρόσωπος της Παγκόσμιας Διακοινοβουλευτικής Ένωσης του Ελληνισμού και Π. Γεωργίου. Επίσης οι Ισραηλινοί δημοσιογράφοι

Γ. Σαρνά, Ε. Χεκτ, Α. Ούσπιτς.

Στη συνέχεια, προς τιμήν του Προέδρου της Δημοκρατίας και των ξένων επισήμων, παρατέθηκε γεύμα από τον υπουργό Πολιτισμού και τον υπουργό και αναπληρωτή υπουργό Εξωτερικών. Στη διάρκεια της εκδήλωσης απηύθυνε χαιρετισμό ο αν. υπουργός Εξωτερικών κ. Γ. Παπανδρέου, ενώ εκ μέρους των εβραϊκών οργανισμών του εξωτερικού μίλησε ο κ. Ντ. Χάρις, διευθυντής της Αμερικανικής Εβραϊκής Επιτροπής (AJC). Προσφωνήσεις επίσης απευθύνθηκαν από τον Αμερικανό βουλευτή κ. Γκίλμαν και τον πρόεδρο του Συμβουλίου Αποδήμου Ελληνισμού κ. 'Αθνης.

Το διήμερο των εκδηλώσεων ολοκληρώθηκε το βράδυ της Κυριακής με πολιτιστική εκδήλωση που έγινε στην αίθουσα τελετών του Α.Π.Θ. με συναυλία ελληνικών και εβραϊκών τραγουδιών της Νάντια Γουάινμπεργκ και της Χωρωδίας της Ι.Κ. Θεσσαλονίκης. Αργότερα προς τιμήν των επισήμων η Ι.Κ. Θεσσαλονίκης παρέθεσε δεξίωση.

Τη Δευτέρα 24.11.97 ο Αμερικανός βουλευτής, καθώς και αντιπροσωπεία των εβραϊκών οργανισμών του Εξωτερικού, έφτασαν στην Αθήνα και συνοδευόμενοι από τον πρόεδρο του ΚΙΣ και τον πρόεδρο του Συμβουλίου Αποδήμου Ελληνισμού κ. Α. 'Αθνης συναντήθηκαν με τον πρωθυπουργό κ. Κων. Σημίτη.

Οι επίσημοι στα αποκαλυπτήρια του Μνημείου. Μπροστά: ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας κ. Κων. Στεφανόπουλος. Από αριστερά: ο υπουργός Πολιτισμού κ. Ευ. Βενιζέλος, ο πρόεδρος της Ι.Κ. Θεσσαλονίκης κ. Αν. Σεφτά, ο πρόεδρος της Επιτροπής Διεθνών Σχέσεων του Αμερικανικού Κογκρέσου κ. Μπεν Γκίλμαν, ο υπουργός Εξωτερικών κ. Θ. Πάγκαλος, ο αρχηγός της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης κ. Κων. Καραμανλής, ο Αμερικανός γερουσιαστής Πολ Σαρμπάνης, ο υπουργός Εθνικής 'Αμυνας κ. Α. Τσοχατζόπουλος, ο υπουργός Μακεδονίας - Θράκης κ. Φ. Πετσάλνικος, ο πρέσβης της Γερμανίας κ. Φρ. Ράιτς, ο υπουργός Εργασίας κ. Μ. Παπαϊωάννου και ο πρέσβης του Ισραήλ στην Ελλάδα κ. Ρ. Κούριελ.

Ομιλία του Προέδρου της Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνου Στεφανόπουλου

ΠΕΝΗΝΤΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ από τον τραγικό χαμό τους, η Θεσσαλονίκη δεν έπαψε να θυμάται, με βαθύτατη θλίψη και οδύνη, τους πενήντα χιλιάδες Εβραίους το θρήσκειμα, Έλληνες πολίτες, που έγιναν θύματα του πιο αποτρόπαιου εγκληματικού παραλογισμού στην ιστορία του ανθρώπινου γένους.

Δεν τους λησμόνησε σ' όλο αυτό το μακρό διάστημα, ολόκληρος ο ελληνικός λαός του οποίου αποτελούσαν αγαπητό τμήμα. Η μνήμη τους όμως εβάρυνε την καρδιά μας με το ανεκπλήρωτο απέναντί τους χρέος μέχρις ότου υψωθεί, εδώ στην πόλη τους, το ιερό αυτό μνημείο, του οποίου τα αποκαλυπτήρια τελούμε.

Σήμερα η ανάμνησής των προβάλλει ακόμη ζωηρότερα καθώς έρχεται στο νου μας η μεγάλη προσφορά τους στην πόλη της Θεσσαλονίκης κατά την πολύχρονη εδώ παρουσία τους, με την πολύπλευρη πνευματική και επιχειρηματική τους δραστηριότητα, και αναλογιζόμεθα το μεγάλο κενό που άφησε η απουσία τους.

Έλληνες μεταξύ Ελλήνων, αφοσιωμένοι πάντοτε στη θρησκεία των προγόνων τους, που είναι και η προγονική θρησκεία της δικής μας πίστewς, οι Εβραίοι συμπατριώτες μας ζούσαν σε αρμονία με τους Χριστιανούς. Τα παιδιά τους μεγάλωναν μαζί με τα άλλα παιδιά, εμορφώνοντο, εργάζοντο και προσέφεραν στην κοινή αγαπημένη πατρίδα.

Προσωπικά θυμάμαι, με πολλή αγάπη, ανάμεικτη με νοσταλγία για τα νεανικά χρόνια, τους φίλους μου και συμμαθητές μου Εβραίους και ελπίζω ότι όσοι ζουν θυμούνται και εκείνοι με τα ίδια αισθήματα τα κοινά μας χρόνια. Τότε που δεν μπορούσαμε να φαντασθούμε τι θα επακολουθούσε.

Κάποια στιγμή τη ζωή, που δεν ήταν πάντοτε εύκολη, αλλά ήταν ειρηνική, τη διέκοψε ο πόλεμος με συνέπειες φοβερές για όλους, αλλά αφάνταστα τραγικές για τους Εβραίους το θρήσκειμα συμπολίτες μας, που τους περίμενε το ανείπωτο μαρτύριο των στρατοπέδων συγκεντρώσεως. Είχα, πριν ένα χρόνο, τη δυνατότητα να δω από κοντά δύο από τους φρικτούς αυτούς τόπους και να αισθανθώ το μαρτύριο της

θυσίας και το απροσμέτρητο μέγεθος της ντροπής.

Όταν εκδηλώθηκαν οι διαθέσεις των ναζιστών εναντίον τους, ο ελληνικός λαός κάθε άλλο παρά έμεινε ασυγκίνητος. Αντέδρασε τόσο προ της εκδήλωσής του πολέμου με έντονη διαμαρτυρία προς τη γερμανική προεστία υπογεγραμμένη από εξέχοντες πνευματικούς ανθρώπους, όσο και κατά τη διάρκεια της ναζιστικής κατοχής. Το κείμενο της δεύτερης αυτής διαμαρτυρίας, που εστάλη στην Κατοχική Κυβέρνηση, έφερε τις υπογραφές του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού, πρωτάνεων Πανεπιστημίων και προέδρων των πλέον σπουδαιών οργανώσεων της εποχής εκείνης και αποτελεί την πιο θερμή και θαρραλέα προσπάθεια που έγινε υπέρ αυτών και τίτλον τιμής για τον ελληνικό λαό και τους τότε εκπροσώπους του.

Αλλά η ψυχή του ελληνικού λαού εξεδηλώθη κυρίως με γενναίες και φιλόλληλες πράξεις μεγάλου αριθμού συμπατριωτών μας, που προσπάθησαν, με κίνδυνο της ζωής τους, να σώσουν όσους μπορούσαν Εβραίους αδελφούς μας από το μεγάλο διωγμό. Δυστυχώς για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης, όπως και για εκατομμύρια άλλους, η μοίρα εφάνη αλύγιστη. Ο θάνατός τους προκάλεσε βαθύτατη οδύνη στην ψυχή των Ελλήνων. Εβδόμηντα και πλέον χιλιάδες αριθμούσε ο ελληνικός Εβραϊσμός και απ' αυτές εσώθησαν μόνον δώδεκα.

Σήμερα θέλω να εκφράσω τον πόνο που θα γεννά για πάντα στην ψυχή των Ελλήνων η μνήμη της γενοκτονίας και να αποτίσω με σεβασμό και κατανύξη φόρο τιμής στη μνήμη των συμπατριωτών μας που έγιναν θύματα προμελετημένου συλλογικού εγκλήματος. Με την σκέψη στραμμένη, την ιερή αυτή στιγμή προς τον άνδρες, τις γυναίκες, τους γέροντες και τα παιδιά με την άδολη και απορούσα ψυχή, που έπεσαν θύματα μιας πρωτοφανούς στα ιστορικά χρονικά θηριωδίας, ας ολοκληρώσουμε το σημερινό μνημόσυνο με την αποκάλυψη του μνημείου που θα διατηρήσει τη μνήμη τους και την οδύνη του χαμού τους στους επερχόμενους χρόνους, στις μελλοντικές γενιές, και ας μην επιτρέψουμε ποτέ πια ο σπόρος του κακού να ριζώσει, όχι μόνον στην Ελλάδα και στην Ευρώπη, αλλά στον κόσμο ολόκληρο.

Μήνυμα του Πρωθυπουργού κ. Κωνσταντίνου Σημίτη

ΣΗΜΕΡΑ ΑΠΟΤΙΟΥΜΕ ΕΝΑ ΦΟΡΟ ΤΙΜΗΣ απέναντι στους συμπατριώτες μας τους Εβραίους. Εκπληρώνουμε ένα ηθικό χρέος σε αυτούς που χάθηκαν μέσα στη βαρβαρότητα και τον παραλογισμό του Άουσβιτς και του Μπιρκενάου. Τιμούμε αυτούς που ήσαν θύματα του ρατσισμού και του ναζισμού στην πιο μελανή για την Ευρώπη σελίδα της ιστορίας της.

Το Μνημείο των Εβραίων αποκαλύπτεται σε μια χρονική στιγμή με ιδιαίτερη σημασία για όλους μας στην Ευρωπαϊκή Ήπειρο. Το 1997 η Θεσσαλονίκη είναι η Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης. Το 1997 είναι ο χρόνος που αφιερώσαμε στην Ευρωπαϊκή Ένωση στον αγώνα ενάντια στο ρατσισμό, στην ξενοφοβία και τον αντισημιτισμό. Σε λίγες μέρες, μέσα Δεκεμβρίου, εμείς, οι αρχηγοί κυβερνήσεων και κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα πάρουμε μια ιστορική απόφαση. Απόφαση που θα αποτελέσει αφετηρία για τη συνένωση της ανατολικής Ευρώπης με τη δυτική, της νότιας με τη βόρεια, κινώντας διαπραγματεύσεις για τη διεύρυνσή της, από την Κύπρο μέχρι την Εσθονία.

Σήμερα δημιουργούμε μιαν άλλη Ευρώπη, μακριά από τη βαρβαρότητα του παρελθόντος. Μια Ευρώπη της δημοκρατίας, του πολυπολιτισμού και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Σε αυτή την κοσμογονία η Θεσσαλονίκη αισιοδοξεί να αποτελέσει και πάλι το κέντρο συνάντησης των λαών των Βαλκανίων προωθώντας την ειρήνη και τη συνεργασία στην ευρύτερη περιοχή.

Το πολυπολιτιστικό όραμά μας για την πόλη αυτή φέρνει πάντα στο νου μας το παρελθόν όπου κυρίαρχη παρουσία ήταν οι εβραϊκές κοινότητες. Η παρουσία τους δεν συνέβαλε μόνο στο δυναμισμό της πόλης αλλά και σε ένα αξιοπρόσεκτο πρότυπο συνεργασίας μεταξύ των διαφορετικών εθνотήτων και πολιτισμών της περιοχής. Με τον πιο απάνθρωπο τρόπο στερήθηκε η Θεσσαλονίκη, στερήθηκε η χώρα

μας την τόσο ευεργετική και δυναμική παρουσία των Εβραίων.

Όσο δημιουργούμε αυτή την Ευρώπη του μέλλοντος τόσο ισχυρή πρέπει να είναι η μνήμη μας για το ολοκαύτωμα. Διότι αυτό το παρελθόν βρίσκεται στον αντίποδα, στον αντίθετο πόλο, της Ευρώπης που σήμερα κτίζουμε.

Όσο δημιουργούμε μια νέα Ευρώπη τόσο δεν μπορεί να παραμείνει ήσυχη η συνείδησή μας, να σιωπάσουμε για το βάρος αυτό παρελθόν της. Ο πόνος εκείνων των στιγμών, εκείνης της εποχής θα είναι πάντα μαζί μας. Τιμώντας τη μνήμη των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, καταδικάζοντας μια ακόμα φορά τις θηριωδίες του ναζισμού, μπορούμε να ελπίζουμε ότι οι σημερινές και οι επόμενες γενιές θα διδαχθούν από αυτό το πικρό μάθημα.

Μπορούμε με τις σημερινές μας πράξεις να ελπίζουμε ότι οι επόμενες γενιές δεν θα νοιώσουν τις συνέπειες του ρατσισμού και του αντισημιτισμού. Ότι θα εμβαθύνουν και θα εδραιώσουν για πάντα τις αξίες της δημοκρατίας, της ελευθερίας, του σεβασμού της διαφοράς και της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η σημερινή τελετή και αυτή τη σημασία έχει.

Εκ μέρους της Ελληνικής Κυβέρνησης και μέσω αυτής και του ελληνικού λαού, θέλω να ευχαριστήσω όλους τους εκπροσώπους κρατών, κοινοβουλίων, οργανώσεων και εβραϊκών κοινοτήτων που παρόντες στην τελετή αυτή τόσο σημαντική για την Ελλάδα και τους Έλληνες, τόσο σημαντική για την ισραηλιτική κοινότητα της χώρας μας.

Θέλω να ευχαριστήσω του Εβραίου και Έλληνα της Διασποράς που συνέβαλαν αποφασιστικά στην πρωτοβουλία για τη δημιουργία αυτού του μνημείου. Η συμβολική αυτή πράξη ανανεώνει τους πανάρχαιους δεσμούς των δύο λαών των Εβραίων και Ελλήνων. Δηλώνει για μια ακόμα φορά την πίστη μας στον άνθρωπο και τις κοινές μας αξίες.

Μήνυμα του Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών κ. Μπιλ Κλίντον

Λευκός Οίκος, 19 Νοεμβρίου, 1997

ΕΡΜΟΥΣ ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΥΣ στον Πρόεδρο κ. Στεφανόπουλο και σε όλους τους διακεκριμένους προσκεκλημένους που συγκεντρώθηκαν προκειμένου να απονείμουν φόρο τιμής στα μέλη της Εβραϊκής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης που χάθηκαν στο Ολοκαύτωμα. Δεν ξέρω αν θα μπορούσε να γίνει πιο κατάλληλο μνημόσυνο από το μνημείο το οποίο πρόκειται να αποκαλύψει ο Πρόεδρος κ. Στεφανόπουλος με αυτήν την ευκαιρία. Η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης υπήρξε ζωτικό μέρος της ζωής της πόλης για πολλούς αιώνες, και έχει συνεισφέρει πολλά στην πλούσια κληρονομιά της. Άνδρες και γυναίκες αυτής της μεγάλης κοινότητας πολέμησαν γενναία στο πλευρό των Ελλήνων κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά κατά τραγικό τρόπο, χιλιάδες από αυτούς εκτοπίστηκαν στα ναζιστικά στρατόπεδα θανάτου, από όπου δεν γύρισαν ποτέ, ούτε έμαθε ποτέ κανείς τι απέγιναν. Τώρα, ταπεινά, τιμούμε τη μνήμη τους και το πνεύμα τους. Επαινώ την ελληνική κυβέρνηση, το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, την Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης για το όραμά τους και την αφοσίωσή τους ώστε να ανεγερθεί αυτό το δυνατό μνημείο. Δεν θυμίζει μόνο το κακό που έγινε στο παρελθόν, αλλά επίσης εμπνέει το καλό για το μέλλον. Είθε οι νέοι που το βλέπουν να μάθουν τα θλιβερά μαθήματα της ιστορίας, και είθε όλοι αυτοί που το επισκέπτονται να επιβεβαιώνουν τη σημασία κάθε ανθρώπινης ζωής. Είθε όλοι εμείς που τιμούμε την ιερή υποχρέωση να διατηρούμε για πάντα τη μνήμη αυτών των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, και τα εκατομμύρια των άλλων αθώων θυμάτων του Ολοκαυτώματος που πέθαναν σε όλη την Ευρώπη. Εκ μέρους του αμερικανικού λαού, η Χίλλαρυ και εγώ προσειχόμαστε για τις οικογένειες όλων εκείνων που χάθηκαν και την ελπίδα ότι τα παιδιά μας θα κληρονομήσουν έναν κόσμο όπου η τραγωδία του Ολοκαυτώματος δεν θα επαναληφθεί ποτέ.

Bill Clinton

Ομιλία του Προέδρου της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης κ. Ανδρέα Σεφίχα

“Μην προσπαθείς να καταλάβεις”

ΤΗ ΦΡΑΣΗ ΑΥΤΗ, τεκμήριο ριζικής απόγνωσης, είχε σκαλίσει στον πάτο της καραβάνας του ένας από τους κρατούμενους του Αουσβιτς, ένας από τους μυριάδες των ανθρώπων που βρέθηκαν αντιμέτωποι με μία επιστημονικότατα οργανωμένη κτηνωδία. Τη φράση αυτή παρέδωσε στη συλλογική μνήμη ο Ιταλο-βραχίος συγγραφέας Πρίμο Λέβι που μαρτύρησε και αυτός στο Αουσβιτς και επιβίωσε. Την καταγράφει στο συγκλονιστικό βιβλίο του “Αν αυτό είναι ο άνθρωπος”, δίχως να κρίνει τον τρόπο του μπροστά στην απελπισμένη σημασία της!

Κι εμείς μισό και πλέον αιώνα μετά, αναρωτιόμαστε αν πρέπει να προσπαθήσουμε να καταλάβουμε.

Πενήντα τέσσερα χρόνια πέρασαν λοιπόν από τότε που η πόλη αυτή γνώρισε τη δοκιμασία του εξανδραποδισμού των 50.000 Εβραίων δημοτών της, που έπεσαν θύματα της πιο φρικιαστικής γενοκτονίας που γνώρισε ποτέ η ιστορία. Και μνημο-

νεύουμε σήμερα την άδικη απώλειά τους όχι στη συναγωγή μας, ιερό τόπο συγκέντρωσης των ζώντων, ούτε στο νεκροταφείο μας, ιερό τόπο ανάπαυσης των νεκρών. Μνημονεύουμε τους μάρτυρες αδελφούς μας σε ένα νέο ιερό τόπο όπου τάφος και γαλήνη τους είναι η καρδιά και η αγκαλιά της ελληνικής τους πατρίδας, που τους αφιερώνει στο διηνεχές το σεμνό

αυτό μνημείο. Τους το αφιερώνει γιατί θυσιάστηκαν όχι μόνο σαν Εβραίοι αλλά και σαν Έλληνες. Τους το αφιερώνει για να θυμίζει στους επερχόμενους την τραγική τους τύχη. Για να υπογραμμίσει το μέγεθος της κατασχύνης στην οποία είναι δυνατόν να βυθιστεί ο άνθρωπος. Για να διδάξει ότι η ειρήνη, η ελευθερία και η δικαιοσύνη είναι αγαθά καθολικά και αδιαιρέτα και ότι οι λαοί πρέπει να αντιστέκονται σε κάθε μορφής μισαλλοδοξία και διάκριση.

Στη διαδρομή των 2.300 χρόνων της ιστορίας της, η πόλη αυτή στάθηκε λίκνο μιας πλουσιότητας εβραϊκής παράδοσης. Υπήρξαν παλαιοί, πολύ παλιοί κάτοικοι της Θεσσαλονίκης οι Εβραίοι. Και συνδέθηκαν άρρηκτα μαζί της, εργάστηκαν για την ευημερία της, την οποία συνταύτισαν με τη δική τους, συνέβαλαν στην ανάπτυξή της και διακρίθηκαν σε όλες τις εκδηλώσεις της κοινωνικής, οικονομικής και πνευματικής ζωής της. Και όταν χρειάστηκε, έσπευσαν πρόθυμα να υπερασπιστούν την πατρίδα τους. 12.898 Έλληνες Εβραίοι στελέχωσαν τις ένοπλες δυνάμεις της χώρας. Σε 3.743 ανήλθαν οι τραυματίες, ενώ 513 καθαγίασαν με τη ζωή τους, τους δεσμούς τους με τη μητέρα Ελλάδα. Ήλθε, όμως, ο βάρβαρος κατακτητής. Και οι Έλληνες Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, γέροντες, νέοι, νήπια, ανάπηροι και ασθενείς, εκτοπίστηκαν υπό φρικτές συνθήκες, μακριά από τη γενέθλια πόλη και δολοφονήθηκαν εν ψυχρώ στα ναζιστικά στρατόπεδα του θανάτου. Το Ολοκαύτωμά τους λοιπόν αναβιώνει η σημερινή τελετή. Και γι' αυτό παραδίδοντας το μνημείο στην ευλάβεια των γενεών που έρχονται, εκφράζω τις από καρδιάς ευχαριστίες της Κοινότητάς μας προς:

Τον Υπουργό Εξωτερικών
κ. Θεόδωρο Πάγκαλο
Τον Αναπληρωτή Υπουργό Εξωτερικών
κ. Γεώργιο Παπανδρέου.
Τον Υπουργό Πολιτισμού
κ. Ευάγγελο Βενιζέλο.
Τον Υπουργό Μακεδονίας - Θράκης
κ. Φίλιππο Πετσάλνικο
και τον προκάτοχό

του Κωνσταντίνο Τριαρίδη.
Τον Δήμαρχο Θεσσαλονίκης
κ. Κωνσταντίνο Κοσμάπουλο
και το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο
Ελλάδας.

Όλοι τους συνέβαλαν στο να γίνει σήμερα πραγματικότητα ένα όραμα δεκαετιών. Η σημερινή κοινότητά μας, μικρή πλέον σε αριθμό αλλά μεγάλη σε ιστορία και αισθήματα, συνεχίστρια της άλλοτε "Μητέρας εν Ισραήλ", έχει συνείδηση του βάρους της παράδοσης που κληρονόμησε. Με τη συνείδηση λοιπόν της αποστολής μας και του χρέους μας αφιερώνουμε το μνημείο αυτό στη μνήμη των 50.000 μαρτύρων αδελφών μας αλλά και στη μνήμη των αδελφών μας χριστιανών που συμπαράσταθηκαν και διέσωσαν καταδιωχόμενους Εβραίους διακινδυνεύοντας ακόμα και τη ζωή τους. Ας αποτελέσει η θυσία των μεν και η αυτοθυσία δε αιώνιο δίδαγμα, που θα θωρακίσει τις καρδιές των ανθρώπων και θα τις πληρώσει με συναισθήματα δικαιοσύνης, αγάπης και αλληλοσεβασμού, συμβάλλοντας στην αποτροπή κάθε νέας γενοκτονίας, κάθε νέου ολοκαυτώματος. Τελειώνοντας, θα ήθελα να σας διαβάσω κάποιους στίχους που αναβιώνουν την ιστορική μνήμη του Ολοκαυτώματος σ' αυτή την πόλη. Στίχους του αξέχαστου συμπολίτη μας συγγραφέα Γιώργου Ιωάννου που τόσο αγαπώ:

Τα ηλιοτρόπια των Εβραίων

*Κάθε φορά που τρίζει η σκάλα μας
"λες να 'ναι αυτοί επιτέλους;" σκέφτομαι
κι ύστερα φεύγω και με τις ώρες
κατακίτρινα ζωγραφίζω ηλιοτρόπια.*

*Όμως αύριο, ώσπου να ξεχαστώ
στην αίθουσα αναμονής, το τραίνο
απ' την Κρακόβια θα περιμένω.*

*Κι αργά τη νύχτα, όταν ίσως κατεβούν
ωχροί, σφίγγοντας τα δόντια,
"αργήσατε τόσο να μου γράψετε"
θα κάνω δήθεν αδιάφορα.*

Αιώνια η μνήμη των 50.000 αδελφών
μας Ελλήνων Εβραίων της Θεσσαλονίκης

Προσφώνηση του Προέδρου του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος κ. Νισήμ Μαΐς

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ. Εκείνο των 6 εκατομμυρίων Εβραίων της Ευρώπης, - μεταξύ των οποίων 67.151 Εβραίοι της Ελλάδος και 61.298 της ευρύτερης περιοχής Μακεδονίας - Θράκης μάς ενώνει στη σημερινή τελετή. Το Ολοκαύτωμα αποτελεί τραγική θυσία αθώων ειρηνικών ανθρώπων που θανατώθηκαν για μόνο το λόγο της θρησκείας τους.

Στη Γερμανία της χιτλερικής περιόδου το ναζιστικό καθεστώς προσχεδιασμένα ξεκίνησε τον κατ' αρχήν πνευματικό διωγμό κατά των πολιτών της που πίστευαν στην ιουδαϊκή θρησκεία. Τότε καμιά χώρα δεν διαμαρτυρήθηκε ευθαρσώς. Όλες οι χώρες έκαναν ότι δεν άκουγαν τις κραυγές των θυμάτων, ότι δεν έβλεπαν τις καταστροφές των εβραϊκών ιδρυμάτων, ότι δεν ένιωθαν την αίσθηση του κατατρογμού.

Μόνον κάποιοι πολίτες, μεμονωμένα διαμαρτυρήθηκαν, με πρώτους τιμημένους Έλληνες πνευματικούς ανθρώπους όπως ο Καζαντζάκης, ο Νιρβάνας, ο Βεάκης, ο Ουράνης και άλλοι.

Ακολούθησε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος.

Στη διάφοιά του οι Ναζί επεξέτειναν τον μεθοδικά σχεδιασμένο εξοντωτικό διωγμό των Εβραίων σ' όλες τις κατεχόμενες από αυτούς χώρες, γέμισαν με άνδρες, γυναίκες και παιδιά τα στρατόπεδα του θανάτου. Και πάλι, κανείς δεν διαμαρτυρήθηκε!

Τότε, μεταξύ των ελάχιστων σε πανευρωπαϊκή κλίμακα που ύψωσαν φωνή διαμαρτυρίας ήταν ο επικεφαλής της Ελληνικής Ορθόδοξου Εκκλησίας, ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός, καθώς και η Ακαδημία Αθηνών, οι Ανώτατες Σχολές και τα πνευματικά και επαγγελματικά σωματεία της Ελλάδος.

Παράλληλα, πολλοί ιεράρχες, η Αστυνομία Πόλεων, οι οργανώσεις Εθνικής Αντίστασης, αλλά κυρίως απλοί ανώνυμοι Έλληνες Χριστιανοί, προμάχησαν με κίνδυνο της δικής τους ζωής για να διασώσουν τους συμπολίτες Εβραίους αδελφούς τους.

Η υπενθύμιση των ανθρωπιστικών παρουσιών και των φοβερών απουσιών για την προστασία αμάχων ανθρώπων, των οποίων το μόνο έγκλημα ήταν η πίστη στη θρησκεία των προγόνων τους, είναι απαραίτητη για την ιστορική μνήμη. Η ιστορική μνήμη είναι εκείνη

που βοηθά στη συγκρότηση των εθνών, στη διαφύλαξη της συνοχής των λαών, στη λειτουργία των κρατών, στη διαβίωση των κοινωνιών, στη ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων.

Στην εξυπηρέτηση αυτής της ιστορικής μνήμης αποβλέπει η σημερινή τελετή.

Εκ μέρους του Ελληνικού Εβραϊσμού, του οποίου το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος αποτελεί τον επίσημο εκφραστή, απευθύνω θερμές ευχαριστίες στην Ελληνική Πολιτεία γι' αυτή την τελετή. Ιδιαίτερα ευχαριστώ τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας κύριο Κωνσταντίνο Στεφανόπουλο γιατί με την παρουσία του απέδωσε την πρέπουσα τιμή στη μνήμη των Ελλήνων Εβραίων Μαρτύρων του Ολοκαυτώματος. Ευχαριστώ την κυβέρνηση, η οποία υλοποίησε ταχύτατα την υπόσχεση που έδωσε ο πρωθυπουργός κύριος Κωνσταντίνος Σημίτης για την ανέγερση του μνημείου. Οι υπουργοί Εξωτερικών, Πολιτισμού, Μακεδονίας - Θράκης, Θεόδωρος Πάγκαλος, Ευάγγελος Βενιζέλος και Φίλιππος Πετσάλνικος, ο δήμαρχος Θεσσαλονίκης κ. Κωνσταντίνος Κοσμόπουλος, προσέφεραν με αμέριστη αγάπη τη βοήθειά τους.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει για τον υπουργό Αναπληρωτή Εξωτερικών κύριο Γεώργιο Παπανδρέου, ο οποίος συντόνισε και μερίμνησε, με την αφειδώλευτη συμπαράστασή του, την όλη οργάνωση της τελετής. Ευχαριστώ, επίσης, όλους εσάς, τις διακεκριμένες προσωπικότητες που ανταποκριθήκατε στην πρόσκληση της Ελληνικής Κυβέρνησης και του Ελληνικού Εβραϊσμού που ήρθατε από το Ισραήλ, τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, τον Καναδά, την Αυστραλία και την Ευρώπη για να τιμήσετε τη μνήμη των άδικα χαμένων αδελφών μας.

Είμαι βέβαιος ότι αυτή την ώρα οι ψυχές του αγαλιάζουν γιατί αισθάνονται πως η θυσία τους αποτελεί διδασχά.

Διδάσκει ότι η μισαλλοδοξία και ο ρατσισμός, που φαρμακώνουν τις ανθρώπινες καρδιές, απ' όπου και αν προέρχονται, όπως και αν εκδηλώνονται, δεν μπορεί να έχουν θέση στις ανθρώπινες κοινωνίες. Αντίθετα, όπως λέει ο Ψαλμωδός: «Λο Γιμνά Τοβ λα Ολχίμ Μπετανίμ», «Ο Θεός δεν θα στερήσει τα αγαθά του σ' όσους περιπατούν εν δικαιοσύνη».

Προσφώνηση του Προέδρου του Ευρωπαϊκού Εβραϊκού Συνεδρίου κ. Eldred Tabachnik

ΣΗΜΕΡΑ ΘΥΜΟΜΑΣΤΕ 50.000 Εβραίους που δολοφονήθηκαν άγρια από τους Ναζί. Σήμερα έχουμε ένα μόνιμο μνημείο στη μνήμη τους. Αυτό το μνημείο θα ζεί στην λαοδιά και στο νου μας όταν θα συλλογίζομαστε το κακό και τα αίσχη που διέπραξε ο ναζισμός εδώ και σ' όλη την Ευρώπη. 50.000 ηλικιωμένοι, άνδρες, γυναίκες, παιδιά, δολοφονήθηκαν στυγερά και άγρια, χωρίς ίχνος ανθρωπιάς, χωρίς σεβασμό, χωρίς έλεος.

Θυμόμαστε τον τραγικό χαμό των ανθρώπων που ζούσαν εδώ. Άνθρωποι ευπρεπείς, εργατικοί, έντιμοι, που πέθαναν στους θαλάμους αερίων που έχτισαν οι ναζί. Είναι μια ιστορία σχεδόν απίστευτης μοχθηρίας σε βάρος μιας ομάδας αθώων ανθρώπων. Μόνο 2.000 από αυτούς τους ανθρώπους επέζησαν από αυτή τη φοβερή σφαγή. Θα θυμόμαστε τι συνέβη στα χρόνια του Πολέμου. Πολλοί άνθρωποι σήμερα ζούν με αυτά τα σπαρακτικά γεγονότα χαραγμένα στο μυαλό τους. Η αλήθεια είναι ότι θα εξακολουθούν να ζούν έτσι, ακόμα και 50 χρόνια μετά από το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Μπορούμε να προσπαθήσουμε να γεμίσουμε το κενό στη ζωή τους δείχνοντας κατανόηση και βαθιά συμπόνια. Αυτοί που υπέφεραν ήταν και είναι βαθιά πληγωμένοι από αυτό που συνέβη. Το μνημείο σήμερα μας διδάσκει κάτι που πρέπει να θυμόμαστε πάντα. Μας διδάσκει ότι πρέπει να αντιτασώμαστε στο ναζισμό και στον φασισμό οπουδήποτε εκδηλώνονται. Μας διδάσκει ότι

πρέπει να καταπολεμούμε την αδικία οπουδήποτε εκδηλώνεται. Μας διδάσκει ότι πρέπει πάντα να υπερασπιζόμαστε αυτό που είναι σωστό και δίκαιο στην κοινωνία μας. Μας διδάσκει ότι η εν ψυχρώ δολοφονία και η βία είναι απαράδεκτες πράξεις. Αυτό το μνημείο αντικατοπτρίζει την απανθρωπιά του ανθρώπου προς τον συνάνθρωπο. Όμως αντικατοπτρίζει και κάτι περισσότερο: Την ευρύτερη επιθυμία μας, την ειλικρινή ελπίδα μας, την ολόψυχη ευχή μας ότι θα μπορούσαμε να μάθουμε τα μαθήματα από το παρελθόν και να τα θυμόμαστε στο μέλλον. Να μην μαθαίνουμε να δημιουργούμε εγωιστικά και εγωκεντρικά καθεστώτα. Να μάθουμε, σ' ολόκληρη την οικουμένη, να φτιάξουμε έναν καλύτερο κόσμο, έναν κόσμο ειρήνης, αρμονίας, δικαιοσύνης και ελευθερίας, για τα παιδιά μας, τα εγγόνια μας, και τις επόμενες γενιές. Σας ευχαριστώ.

Χαιρετισμός του Δημάρχου Θεσσαλονίκης κ. Κωνσταντίνου Κοσμόπουλου

τιμή για την πόλη που φιλοξενεί το μνημείο και το Δήμαρχό της είναι μεγάλη.

Πρώτα και πάνω απ' όλα σήμερα τιμούμε το εβραϊκό στοιχείο, που έχει πορευθεί για αιώνες παράλληλα με την ιστορία της Θεσσαλονίκης. Πρόκειται για μια σφριγηλή και ανθούσα μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο παροιμία της πόλης. Σφράγισε με τη δημιουργικότητά της, την επινοητικότητα, το ασυμβίβαστο πνεύμα και την πολυχιδή δράση της, την ιστορία της Θεσσαλονίκης καθώς οι Εβραίοι κατάφεραν από τον 16^ο αιώνα να δημιουργήσουν μεγάλα οικονομικά δίκτυα στην πόλη, την ενδοχώρα αλλά κι ευρύτερα, συμβάλλοντας καθοριστικά στο να μετατραπεί σε διαμετακομιστικό σταυροδρόμι ανάμεσα στη Μακεδονία, το Αιγαίο, την Κωνσταντινούπολη και την Κεντρική Μεσόγειο.

Παρά τις κατά καιρούς διακυμάνσεις στην ένταση της επιρροής του εβραϊκού στοιχείου στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας της πόλης μας, αυτό παρέμεινε ζωντανό και δημιουργικό συνοδεύοντας την παραγωγική κι εμπορική δραστηριότητα με την κοινωνική ανέλιξη και καταξίωση των Εβραίων. Αναδείχθηκαν με τη δράση και το χαρακτήρα τους σε εξαιρετικούς πολίτες αυτής της ελληνικής πόλης και το χτύπημα της εβραϊκής γενεογονίας δημιούργησε ένα τραγικό παθητικό για τους ίδιους αλλά και για την ίδια τη Θεσσαλονίκη.

Πέρασε πια πάνω από μισό αιώνα από τη στιγμή που οι Ναζί σάρωσαν κάθε ίχνος από το πλούσιο εβραϊκό παρελθόν της πόλης μας. Τα τρένα για τα στυγνότερα, τα πιο απάνθρωπα στρατόπεδα συγκεντρώσεως της Ευρώπης παίρνουν μαζί τους και τη συντριπτική πλειοψηφία των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, άνδρες, ηλικιωμένους, γυνακόπαιδα. Από τις 36 συναγωγές, οι 35 καταστρέφονται κι ένας πληθυσμός 50.000 Εβραίων εκτελείται και θυσιάζεται από τους αδίστακτους εγκληματίες του Τρίτου Ράιχ. Η γενιά των Εβραίων του μεσοπολέμου και η Θεσσαλονίκη θηρούν τους αδικοχαμένους πολίτες της, τη νεολαία της και τους προοδευτικούς και καταξιωμένους ανθρώπους που είχαν μοχθήσει για την προκοπή της.

Είναι γεγονός ότι με το Μουσείο της Ιστορικής Διαδρομής του Εβραϊσμού της Θεσσαλονίκης, με το Λαογραφικό Μουσείο της Εβραϊκής Κοινότητας και με τα αφιερώματα της Πολιτιστικής Προτεύουσας της Ευρώπης, η σύγχρονη Θεσσαλονίκη τιμά κι αναδεικνύει ανάγλυφα τη σημασία και τη συνεισφορά των Εβραίων στην ιστορία της. Επιστέγασμα και διεθνής καταξίωση της Θεσσαλονίκης, αλλά και των Εβραίων της, υπήρξε άλλωστε και η προ ολίγων ημερών πραγματοποίηση εδώ, της Γενικής

Συνέλευσης του Συμβουλίου των Εβραϊκών Κοινοτήτων της Ευρώπης. Δικαιώθηκε η πόλη που με τις ευνοϊκές συνθήκες που διασφάλισε και καλλιέργησε και με την αλληλοσυμπαραστάση Ελλήνων και Εβραίων, κατέδειξε τα κοινά χαρακτηριστικά του δυναμισμού, της θέλησης για τη ζωή και τη δημιουργία, της επιχειρηματικής και πνευματικής ευρηματικότητας και της τόλμης. Γι' αυτό το λόγο οι άνθρωποι αυτής της πόλης τιμούν στην καρδιά και στη μνήμη τους το ναζιστικό ολοκαύτωμα των Εβραίων συμπολιτών τους.

Το μνημείο που σήμερα αποκαλύπτουμε επιβεβαιώνει αυτούς τους δεσμούς, αυτά τα πηγαία και ισχυρά συναισθήματα αλληλεγγύης και για το λόγο αυτό ο Δήμος Θεσσαλονίκης ανταποκρίθηκε με ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο αίτημα της Εβραϊκής Κοινότητας της πόλης μας και εξασφάλισε τη μελέτη και χωροθέτησή του, με τη φροντίδα για την ανάτλαση του περιβάλλοντος χώρου. Στην κατασκευή του μνημείου πέρα από το Δήμο συνέβαλαν και τα Υπουργεία Μακεδονίας Θράκης, Πολιτισμού και Εξωτερικών τους υπουργούς των οποίων ευχαριστώ θερμώς για τη συνεργασία.

Σήμερα έχουμε την ευτυχία και την τιμή να αποκαλύπτει αυτή τη σημαντική μαρτυρία της ιστορίας της πόλης μας, ο εξοχότατος Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας. Η ανταπόκρισή του στην πρόσκληση της Εβραϊκής Κοινότητας επιβεβαιώνει το ρόλο του ως σύμβολο της ενότητας και της ιστορίας του λαού μας, που ανανεώνει με την παρουσία του την ελπίδα για ένα αύριο αντάξιο με την λαμπρή ιστορία του έθνους και της πόλης μας ειδικότερα.

Η Θεσσαλονίκη, εξοχότατε κ. Πρόεδρε, σας υποδέχεται με ιδιαίτερη χαρά κι απευθίνει με την παρουσία σας εδώ τα μηνύματα του πολυδιάστατου πολιτισμού που δημιούργησε η διέλευση, η αφομοίωση αλλά και οι θυσίες των λαών, θρησκειών κι ελπίδων.

Φέτος κρατάμε τα σκήπτρα του ευρωπαϊκού πολιτισμού με τη δύναμη που μας δίνουν οι ψηφίδες του ιστορικού πολιτιστικού μωσαϊκού της πόλης μας και οι οποίες την αναδεικνύουν σε δημιουργικό χωνευτήρι ιδεών κι ονείρων. Με αίσθημα ευθύνης προς αυτούς που τίμησαν με τη δράση τους, με τους αγώνες και πολλές φορές το αίμα τους, την προσωπικότητα και την πόλη τους, όπως έκαναν οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, είμαστε αποφασισμένοι να συνεχίσουμε την πορεία προς τον 21^ο αιώνα. Με τη βεβαιότητα ότι πράξαμε το καθήκον μας απέναντι στο πλούσιο παρελθόν της, με μοναδικό συμβιβασμό το δικαίωμα των πολιτών της στη μνήμη, την καταξίωση και την σύγχρονη ποιότητα ζωής και με τη σκέψη και τη δράση μας σταθερά προσηλωμένες σ' όσα δικαιούνται κι αξίζουν οι γενιές των Θεσσαλονικιών που έρχονται, αποκαλύπτουμε σήμερα ένα μνημείο ορόσημο για τη Θεσσαλονίκη της ιστορίας, του δυναμισμού και του μέλλοντος.

Παρακαλώ την αυτού εξοχότητα, τον κύριο Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας να προβεί στο ιστορικό καθήκον της τιμής προς την Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης, να αποκαλύψει τη μνήμη και να ενισχύσει την κληρονομιά της πόλης με ένα σύγχρονο μάρτυρα θυσίας και μεγαλείου.

Ομιλία του Υπουργού κ. Yehoshua Matza εκπροσώπου της Κυβερνήσεως του Κράτους του Ισραήλ

ΣΤΕΚΟΜΑΙ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΑΣ σήμερα, συγκινημένος μέχρι δακρύων και γεμάτος ευγνωμοσύνη και εκτίμηση, όχι μόνο υπό την ιδιότητά μου ως Υπουργού της Κυβέρνησης του Ισραήλ, αλλά και ως περήφανο μέλος του Εβραϊκού Λαού. Μετά την εξορία του από την Ισπανία, ο λαός αυτός περιπλανήθηκε επί μακρόν μέχρις ότου έφτασε στην περιοχή αυτή και εγκαταστάθηκε εδώ, περιμένοντας την ιστορική στιγμή να επιστρέψει στην γη των προγόνων του και να ιδρύσει το νέο Ισραήλ.

Η δική μου οικογένεια κατοικεί στην πατρίδα μου εδώ και 13 γενιές.

Στέκομαι σήμερα εδώ και σκίζω ταπεινά την κεφαλή στη μνήμη των 50.000 και πλέον Εβραίων της Θεσσαλονίκης, ανδρών, γυναικών και παιδιών, που εξοντώθηκαν στο Ολοκαύτωμα.

Όπως ξέρετε, η Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης είναι πανάρχαια. Στην πρόσφατη ιστορία, η κληρονομιά της Εβραϊκής Κοινότητας της πόλης και η σημαντική της παρουσία είναι αισθητές μέχρι τις μέρες μας. Από την άφιξή τους εδώ, μετά την εξορία της Ισπανίας πριν 500 χρόνια και μετά το νομαδικό τους ταξίδι, οι Εβραίοι έγιναν αναπόσπαστο τμήμα της ζωής της πόλης και έφτιαξαν ένα ευήμερο κέντρο εβραϊκής ζωής. Δεν είναι συμπτωματικό το γεγονός ότι η πόλη απέκτησε τα ονόματα «Θεσσαλονίκη - Μητέρα του Ισραήλ» και «Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων».

Αυτή η σχεδόν ειδυλλιακή κατάσταση διήρκεσε μέχρι τη θηριώδη προέλαση των Γερμανών, την καταστροφή των Εβραϊκών νεκροταφείων της Θεσσαλονίκης, τον Δεκέμβριο του 1942 και τις εκτοπίσεις τον Μάρτιο του 1943. Πλέον των 50.000 Εβραίων της Θεσσαλονίκης, το 96% της Εβραϊκής Κοινότητας, εξοντώθηκαν στα ναζιστικά στρατόπεδα θανάτου. Μία θανάτωση πόλη γεμάτη ζωή, ξαφνικά στερήθηκε την εβραϊκή της παρουσία.

Αλλά αυτή δεν είναι μόνο μία ιστορία καταστροφής, αλλά και μία ιστορία θάρρους και αναγέννησης, του θάρρους των γενναίων εκείνων Ελλήνων, που έβαλαν την ζωή τους

σε κίνδυνο για να κρύψουν και να προσφέρουν καταφύγιο στους Εβραίους συμπολίτες τους και τον αγώνα εκείνων που επέζησαν από τα ναζιστικά στρατόπεδα θανάτου - μερικοί από τους οποίους βρίσκονται σήμερα μεταξύ μας - να ξαναφτιάξουν τη ζωή τους.

Σήμερα, στέκομαι μπροστά σας ως εκπρόσωπος της Κυβέρνησης του κράτους του Ισραήλ, ενός κυρίαρχου, δημοκρατικού κράτους με κυβέρνηση, Βουλή και ένα δυνατό στρατό, μια πραγματικότητα που δεν υπήρχε την εποχή εκείνη.

Το Ισραήλ είναι ένα κράτος, που αναδύθηκε από τις στάχτες των εβραϊκών κοινοτήτων της Ευρώπης και το οποίο αποτελεί ασφαλή εστία για πολλούς από τους επιζήσαντες. Ένα κράτος που έχει μετατρέψει σε εθνική επιδίωξη την διαίωση της μνήμης του Ολοκαυτώματος, όχι μόνο για λόγους μνήμης, αλλά κυρίως για την πρόληψη φαινομένων όπως ο ρατσισμός, η ξενοφοβία και ο αντισημιτισμός.

Εγκαινιάζοντας αυτό το μνημείο σήμερα, εκκληρώνεται το χρέος μας στη μνήμη των αθώων θυμάτων της φρίκης.

Αυτή τη στιγμή της σιωπής και ενώ φθάνει στ' αυτιά μας ο αντιπαλός της φωνής των θυμάτων, είτε τα ανυποψίαστα γέλια ή η απελπισμένη κραυγή βοήθειας, είτε το μνημείο αυτό να θυμίζει σε όλους μας ότι ο κάθε άνθρωπος έχει την ευθύνη να επιλέγει το καλό έναντι του κακού.

Το μίσος και η προκατάληψη υπάρχουν ακόμη μεταξύ μας απειλώντας να νηφώσουν το απάισιο ανάστημά τους και να μας οδηγήσουν πίσω στις σκοτεινές ημέρες. Το μνημείο αυτό μας επιτάσσει ότι κανείς δεν πρέπει να αποστρέφει το βλέμμα του από το κακό. Στο χέρι του καθενός μας είναι να μην επιτρέψουμε την επανάληψη τέτοιων αποτροπαικών πράξεων.

Το Ισραήλ καλωσορίζει την απόφαση και την πρωτοβουλία της Ελληνικής Κυβέρνησης και των τοπικών αρχών της Θεσσαλονίκης για την ανέγερση αυτού του Μνημείου. Μόνο μένοντας πιστοί στο παρελθόν μας, μπορούμε να προσβλέπουμε στο μέλλον. Με την ανέγερση αυτού του μνημείου δίνουμε το μήνυμά και αναλαμβάνουμε την δέσμευση - Ποτέ πια!

ΩΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ - ΘΡΑΚΗΣ σας καλωσορίζω στη Θεσσαλονίκη, την πρωτεύουσα της Μακεδονίας. Σήμερα είναι μια μεγάλη μέρα, γιατί τιμούμε με τα αποκαλυπτήρια του μνημείου που θα κάνει σε λίγο ο Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας, το ολοκαύτωμα των Εβραίων και τη μνήμη όλων των Εβραίων της πόλης μας που έπεσαν θύματα της ναζιστικής θηριωδίας.

Η Θεσσαλονίκη, ως πολυεθνική πόλη και τόπος συνάντησης λαών και πολιτισμών, έδινε τη δυνατότητα να συνυπάρξουν ειρηνικά και δημιουργικά διαφορετικές εθνότητες καθώς και διαφορετικές θρησκείες και πολιτισμικές εκφράσεις. Ο πολυεθνικός χαρακτήρας της πόλης και η συνύπαρξη των ανθρώπων την καθιστούσαν κέντρο οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής δραστηριότητας, με μεγάλες δυνατότητες εξέλιξης.

Η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης ήταν μια από τις πολυπληθέστερες της πόλης και μια από τις σημαντικότερες της εβραϊκής Διασποράς. Ταυτίστηκε με τη μακραίωνη ιστορική διαδρομή της Θεσσαλονίκης και μαζί με όλες τις άλλες Εβραϊκές Κοινότητες της Βόρειας Ελλάδας συνέβαλε στην οικονομική, εμπορική και πνευματική δραστηριότητα αυτού του χώρου.

Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης ήταν μια ιδιαίτερα δυναμική πληθυσμιακή ομάδα, που εκτός του ότι συνέβαλε στην πρόοδο, συνετέλεσε και στη διαμόρφωση της ιδιαίτερης και γοητευτικής φυσιογνωμίας της πόλης και αποτέλεσε έναν κόσμο που σε μεγάλο βαθμό σήμερα είναι οριστικά χαμένος.

Στον αγώνα που έκανε η ανθρωπότητα εναντίον του φασισμού και του ρατσισμού, οι Εβραίοι αγωνίστηκαν μαζί με

όλους τους άλλους Έλληνες για την ελευθερία, τις βασικές αξίες του πολιτισμού, τα δικαιώματα του ανθρώπου καθώς και για την αξιοπρέπεια και την τιμή των λαών.

Το τίμημα που πλήρωσαν ήταν βαρύτατο και απάνθρωπο. Το ολοκαύτωμα των Εβραίων κατά το οποίο θανατώθηκαν πάνω από 50.000 ψυχές, αποτέλεσε μία από τις πλέον αποτροπιαστικές πράξεις στην ιστορία της ανθρωπότητας του 20ού αιώνα.

Σήμερα η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης είναι ενσωματωμένη στο οικονομικό και κοινωνικό γίγνεσθαι της πόλης, συνεχίζει να διατηρεί τις παραδόσεις των προγόνων της και παρά τον μικρό αριθμό των μελών της συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στις εξελίξεις.

Στη σύγχρονη εποχή ζούμε σ' ένα νέο παγκόσμιο σκηνικό που διαμορφώνει νέες προοπτικές και προβάλλει νέες ελπίδες. Το τέλος του 20ού αιώνα ταυτίζεται με έντονες ανακατατάξεις που μεταβάλλουν ριζικά τη μορφή, το χαρακτήρα, τη διάρθρωση και τη λειτουργία του διεθνούς συστήματος. Οι νέες συνθήκες που διαμορφώνονται στον κόσμο μας πρέπει να προβάλλουν τη δυνατότητα συνύπαρξης των ανθρώπων πέρα από φυλές, εθνότητες και θρησκείες. Με τη συλλογική και την ατομική δράση πρέπει να επαγρυπνούμε για να μη ξήσει η ανθρωπότητα ποτέ πια στιγμές όπως το ολοκαύτωμα των Εβραίων, αλλά και να αγωνιζόμαστε για μια ειρηνική προοπτική με ελευθερία, δημοκρατία και συνεννόηση ανάμεσα στους λαούς.

Το μνημείο αυτό, θα θυμίζει σε όλους μας και κυρίως στις νέες γενιές τη θυσία των Εβραίων και θα μας εμπνέει στον αγώνα μας για έναν ειρηνικό και καλύτερο κόσμο.

Ομιλία του Υπουργού Πολιτισμού και Επιστημών κ. Ευάγγελου Βενιζέλου

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, και δι' αυτής η Ελληνική Δημοκρατία, τιμά σήμερα τη μνήμη των Εβραίων μαρτύρων του Ολοκαυτώματος, των Εβραίων θυμάτων της ναζιστικής θηριωδίας. Ουσιαστικά όμως και κατά βάθος, τιμά τη συλλογική της μνήμη και την ιδιοπροσωπία της, γιατί η πόλη αυτή δεν θα μπορούσε να είναι ό,τι είναι σήμερα, μια πόλη ανοικτή στον κόσμο, δυναμική, μια πόλη που σέβεται και πραγματώνει την πολυφωνία και τον πλουραλισμό, αν δεν ήταν μια πόλη με έντονο το εβραϊκό στοιχείο, με έκδηλη την εβραϊκή διάστασή της. Και αν κάποιος θέσουν το εύλογο ερώτημα, γιατί σήμερα μετά από 50 και πλέον χρόνια βρίσκει το μνημείο αυτό τη θέση του, η απάντηση είναι πως το μνημείο της θηριωδίας, των θυμάτων της θηριωδίας, δεν είναι το σημερινό, αυτό που αποκαλύπτουμε σήμερα, αλλά αυτό που έχει αποκαλυφθεί στη συνείδηση, στην καρδιά, όλων των πολιτών της Θεσσαλονίκης, όλων των Ελλήνων και όλων των Ελληνίδων, από την πρώτη στιγμή, κατά τη διάρκεια της ναζιστικής θηριωδίας. Απλώς, φέτος, το 1997, χρονιά κατά την οποία η Θεσσαλονίκη έχει καταστεί Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης, αναζητούμε και αναρριζούμε τα χαρακτηριστικά της πόλης αυτής. Κάνουμε μια προσπάθεια να αναρριπίσουμε στην ιστορία της και να προβάλλουμε όλα τα στοιχεία της. Πρώτο δε στοιχείο που πρέπει να προβληθεί είναι η μνήμη των Εβραίων θυμάτων της ναζιστικής θηριωδίας, που τιμάται με πολλούς και διάφορους τρόπους μέσα στις κιβωτούς της συλλογικής μνήμης, όπως είναι το μνημείο αυτό, όπως είναι τα δυο μουσεία που εγκαινιάζονται και λειτουργούν στην πόλη αυτή. Η Ελλάδα δε, δικαιούται κατά τρόπο φυσικό και αφύσικο να προβαίνει σε παρόμοιες ενέργειες, γιατί είναι μια χώρα που έχει καταβάλει υψηλό φόρο αίματος κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και της Γερμανικής

Κατοχής. Δικαιούται κατά τρόπο φυσικό και αφύσικο να προβαίνει σ' αυτές τις πράξεις τιμής και αναγνώρισης, γιατί είναι μια χώρα που αντιστάθηκε στη ναζιστική θηριωδία, στη λαίλαπα του φασισμού και του ναζισμού.

Σήμερα δεν κάνουμε απλώς μια επιμνημόσυνη δέηση, ένα μνημόσυνο. Σήμερα προβαίνουμε σε μια σημαντική πράξη πολιτικού συμβολισμού. Εξαποστέλνουμε από δω, μπροστά από αυτό το νέο μνημείο ένα μήνυμα προς όλον τον κόσμο. Μήνυμα καταδίκης του ρατσισμού, της ξενοφοβίας, του αντισημιτισμού. Μήνυμα αναγνώρισης και εμπέδωσης του πλουραλισμού, της ανεκτικότητας, της πολυφωνίας, του πολιτικού φιλελευθερισμού. Προβαίνουμε συναγμένοι όλοι εδώ: Ο εκπρόσωπος της κυβέρνησης του Ισραήλ, ο εκπρόσωπος της γερμανικής κυβέρνησης, οι εκπρόσωποι των εβραϊκών οργανώσεων, ο Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας, ο διεθνής παραστάτης της χώρας, και όλοι εμείς, ο λαός της Θεσσαλονίκης, σ' αυτή τη μεγάλη συμβολική ενέργεια που τιμά τη μνήμη των μαρτύρων της ναζιστικής θηριωδίας, αλλά ουσιαστικά και κατ' αντανάκλαση τιμά τη χώρα αυτή που ανέδειξε τέτοιους πολίτες.

Γιατί οι Εβραίοι της Ελλάδας, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, οι Έλληνες Εβραίοι έπαιξαν και παίζουν καθοριστικό ρόλο όχι μόνο στο πεδίο της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, αλλά και στο πεδίο της πολιτικής ζωής και στο πεδίο των ιδεών. Πολλές από τις ιδέες που κυριάρχησαν στο δεύτερο μισό του αιώνα μας έχουν εκπηγάσει μέσα από Εβραίους διανοούμενους, και πολλές έχουν κυφορηθεί σ' αυτήν εδώ την πόλη, τη Θεσσαλονίκη, την Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων.

Κύριε Πρόεδρε της Δημοκρατίας, η παρουσία σας εδώ αποδίδει την αξιόλογη τιμή, αλλά και μας τιμά όλους. Μπορούμε με τον πιο επίσημο τρόπο να ποιήσουμε "Αιώνια τους η μνήμη. Ποτέ πιά ολοκληρωτισμός και θηριωδία".

Ομιλία του Υπουργού Εξωτερικών κ. Θεόδωρου Πάγκαλου

ΑΓΑΠΗΤΟΙ ΜΑΣ ΚΑΙ ΑΓΑΠΗΤΕΣ που επιζησάτε από την ομηρία και είσαστε σήμερα μαζί μας σ' αυτή τη μεγάλη στιγμή της ζωής σας, ερχόμαστε να εκπληρώσουμε με μεγάλη καθυστέρηση ένα μεγάλο χρέος. Τα αίτια της καθυστέρησης δεν είναι της ώρας να τα αναζητήσουμε. Νομίζω, όμως, το συμπέρασμα είναι ότι επειδή ακριβώς καθυστέρησαμε, δεν μπορούν να ξεχαστούν οι μνήμες που συνδέονται άρρηκτα με τη ζωή, τον πολιτισμό και την ύπαρξη ενός τόπου.

Το μεγάλο εγχείρημα των δυνάμεων κατοχής εκείνης της εποχής, το ξερίζωμα, της Ισραηλιτικής ταυτότητας της Θεσσαλονίκης απέτυχε. Απόδειξη είναι όχι μόνο η παρουσία ακόμη μαζί μας Ελλήνων αγαπημένων συμπατριωτών της Ισραηλιτικής θρησκείας που επέζησαν, αλλά και γιατί αυτό το μνημείο κάθε χρόνο θα θυμίζει την παλιά, εβραϊκή Θεσσαλονίκη. Είναι εύκολο να φανταστεί κανείς τι πλούτο και τι δύναμη θα έφερε στη σημερινή μητρόπολη των Βαλκανίων αυτή η κοινότητα αν είχε επιζηήσει από το Ολοκαύτωμα. Τι οικονομική δύναμη, τι κοινωνικούς νεωτερισμούς, τι πολιτιστικές δημιουργίες. Το έγκλημα των κατακτητών είναι ένα έγκλημα όχι μόνο εναντίον των θυμάτων τους. Δεν ήταν ένα έγκλημα μόνο εναντίον μιας συγκεκριμένης κοινότητας. Ήταν ένα βαρύ έγκλημα εναντίον της Θεσσαλονίκης, εναντίον της πατρίδας μας, εναντίον της Ελλάδας. Και το πρώτο που θάθελα να πω γι' αυτό το έγκλημα, το έγκλημα της γενοκτονίας, είναι ότι δεν θα πρέπει όπως τότε, και μας το θύμισαν μερικοί ομιλητές, να δείχνουμε ανοχή και να συγκαλύπτουμε τέτοια εγκλήματα. Γενοκτονίες συντελούνται και σήμερα, μερικές από αυτές πολύ κοντά στην Ελλάδα, και ο πολιτισμένος κόσμος, όπως και τότε, εξ' αιτίας συμπεριφορών, κάνει ότι δεν τις βλέπει, κάνει ότι δεν τις ακούει.

Το δεύτερο μεγάλο δίδαγμα, αγαπητοί και αγαπητές, είναι ότι δεν πρέπει να

υπάρχει ανοχή όχι μόνο απέναντι στον φασισμό, αλλά και απέναντι στις συγγενείς και γενεσιουργές ιδέες, απέναντι στο κλήμα που τις δημιουργεί. Η δημοκρατία έχει ένα ελάττωμα που είναι άρρηκτα συνυφασμένο με την υπόστασή της. Δεν μπορεί να απαγορεύσει ακόμα και τους εχθρούς της. Πρέπει η δημοκρατία να τους επιτρέπει να υπάρχουν. Αυτή όμως είναι νομική υποχρέωση. Δεν πρέπει όμως να σημαίνει κοινωνική ανοχή, ιδεολογική ανοχή, πολιτική ανοχή. Το κεφάλι της έχιδνας του φασισμού πρέπει κάθε φορά που το βλέπουμε να σηκώνεται να το τσακίζουμε, και να το τσακίζουμε καθημερινά, για να μη μολύνει τη νεολαία, να μη μολύνει την κοινωνία, να μη νιώσει τη δυνατότητα άλλων τέτοιων Ολοκαυτωμάτων.

Θάθελα να τελειώσω, κύριε Πρόεδρε, κυρίες και κύριοι, μ' έναν ίσως απλούϊκό τρόπο: Γιατί αυτοί που χάσαμε δεν ήταν απλώς θύματα. Ήταν και αγωνιστές. Ήταν ενταγμένοι στον μεγάλο αγώνα του ελληνικού λαού για την ελευθερία του. Δεν είναι τυχαίο πως οι ναζιστές ιππότες των πρώτους που οδήγησαν στους θαλάμους της εξολόθρευσης ήταν οι ανάπηροι Εβραίοι του Αλβανικού, οι ήρωες αντίπαλοί τους. Έτσι όμως κατέρρευσε και ο μύθος του ιπποτισμού του ναζισμού. Ο μύθος, που συνέδεε τη βία με την πραγματική ψυχική δύναμη, τον είδε ο λαός όλης της Ελλάδας μετά το έγκλημα της Θεσσαλονίκης και όλα όσα διαπράχθηκαν. Ο αντίπαλος ήταν γυμνός, και ολοκληρώθηκε και ορθώθηκε σύσσωμος ο ελληνικός λαός, μαζί με εκατοντάδες και χιλιάδες Έλληνες Εβραίους, και έριξε πέρα από τα σύνορα, και νίκησε και συνέτριψε τον στρατό της γερμανικής κατοχής, τον στρατό των ναζιστών.

Αυτό το δίδαγμα είναι ένα δίδαγμα μεγάλο και νομίζω ότι μπορώ να τελειώσω, κύριε Πρόεδρε, με την απλή φράση εκείνης της εποχής: "Στη Θεσσαλονίκη του σήμερα, στην Ελλάδα του σήμερα, και στην Ελλάδα και στη Θεσσαλονίκη του αύριο, δεν θα περάσει ο Φασισμός".

Ο πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης κ. Ανδρέας Σεφίχα καταθέτει στεφάνι στο Μνημείο.
The President of the Jewish Community of Thessaloniki Mr. Andreas Sefiha laying wreath at the Monument.

Διεθνείς προσωπικότητες και εκπρόσωποι Εβραϊκών Οργανισμών του εξωτερικού στην τελετή των εγκαίνιων: ο κ. και η κα Ντίβιντ Χάρρις (Αμερικανική Εβραϊκή Επιτροπή), ο κ. και η κα Έλντρεντ Ταμπάτσνικ, ο κ. Μάρτιν Σάβιτ, ο κ. και η κα Σαλόμο Μπέρλινγκερ (Ενταταίκο Εβραϊκό Συνέδριο), η κα Γκόλντι Χέρσον (Καναδικό Εβραϊκό Συνέδριο), ο κ. Άβνερ Σαλίβ ('Ιδρυμα Γιαντ Βασέρ), ο κ. και η κα Πίτερ Σίσελ (Παγκόσμιο 'Ιδρυμα Μνημείων), η κα Ε. Σμολ - Φέλντμαν, ο καθηγητής Μαρκ Μαζάουερ, κ.α.
International personages and representatives of Jewish Organizations at the unveiling ceremony: Mr & Mrs David Harris (A.J.C.), Mr & Mrs Eldred Tabachnik, Mr Martin Savitt, Mr & Mrs Salomo Berlinger (E.J.C.), Mrs Goldie Hershon (Canadian Jewish Congress), Mr Avner Shalev (Yad Vashem), Mr & Mrs Peter Sichel (WMF), Mr. Elizabeth Small - Feldman, professor Mark Mazower.

Άφιξη του Προέδρου
της Δημοκρατίας στο χώρο
του Μνημείου.
Arrival of the President
of the Republic
at the Monument site

Ο υπουργός και ο ανα-
πληρωτής υπουργός Εξω-
τερικών κ.κ. Θεόδωρος
Παγκαλός και Γεώργιος
Παπανδρέου.
Minister and Alternate
Minister of Foreign
Affairs Mr.Th. Pangalos
and Mr. G. Papandreou.

Ο Αμερικανός βουλευτής κ. Μπ. Γκίλμαν στο Μνημείο Ολοκαυτώματος.
Congressman B. Gilman at the Holocaust Memorial.

Ο Αμερικανός βουλευτής Μπέντζα-
μιν Γκίλμαν, ο κ. Άντριου Άθενς,
πρόεδρος του Διεθνούς Συμβουλίου
Αποδήμων Ελληνισμού και η κα
Άθενς.
Congressman Benjamin Gilman
and Mr. Adrew Athens, President
of the World Council of Hellenes
Abroad and Mrs Athens.

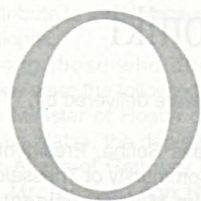

Ο Αμερικανός γερουσιαστής Πολ Σαρμπάνης, με τον αρχηγό
της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης κ. Κων. Καραμανλή και τον
υπουργό Εθνικής Άμυνας κ. Α. Τσοχατζόπουλο.
Senator Paul Sarbanes with the Head of the Opposition Mr
Con. Karamanlis and the Defence Minister Mr. A.
Tsohatzopoulos.

Η ελπίδα: η Τρίτη Γενιά μετά
το Ολοκαύτωμα. Η μικρή
Μύριαμ Λεών διαβάζει την
επιγραφή «Στη μνήμη των
Εβραίων της Θεσσαλονίκης»
στο Μνημείο
The hope: The third
generation after the
Holocaust. Little Myriam
Leon reading the inscription
«In the memory of the Jews
of Thessaloniki», at the
Monument.

ON 23 NOVEMBER 1997 Greece honoured the Holocaust victims from «Madre d' Israel», that is, Thessaloniki. It was a crowning moment for the Jewish Community of Thessaloniki, which, after the

Holocaust, had lost 96% of its manpower to the biggest crime in the history of mankind. This honour to the historic Thessaloniki reflected all victims of the Greek Jewry as a whole, it includes specially the Jewish Communities of Northern Greece, that is, Alexandroupolis, Veria, Didymotiho, Drama, Kavala, Kastoria, Komotini, Nea Orestiada, Xanthi, Serres and Florina, which no longer exist today.

ONCE, Jews lived and created in these towns. Synagogues, cemeteries, and memorial tablets are the reminding remnants of a civilisation and a cultural and religious inheritance that flourished and often had its roots in Antiquity.

ON 23 NOVEMBER 1997 the official Greek state - headed by the President of the Republic - fulfilled a duty after several years of delay. It was a recognition and a memorial that the Greek people and mainly the victims' fellow townsmen have been feeling in their hearts for many years.

IN THE FOLLOWING PAGES we publish a description of the Thessaloniki Ceremony that was an international event. We also publish the speeches that were delivered, given that, as the reader will discover, these speeches are packed with meanings concerning the historic past, as well as the future.

COVER: The Holocaust Monument to the Jewish Victims of Thessaloniki

---

The President of the Hellenic Republic Mr Con. Stefanopoulos unveils the Holocaust Monument dedicated to the Jewish Victims of Thessaloniki

The Unveiling of the Holocaust Memorial in Thessaloniki

A COPPER MENORAH, three metres tall, with seven branches starting from the burned bodies of the Holocaust victims and ending up into flames, will forever remind Thessaloniki of the wiping out of the Jewish population by the Nazis. The burning Menorah, Thessaloniki's Holocaust Memorial that was inaugurated on November 23, 1997, was built on the square of the intersection of N. Egnatias Street, Papanastasiou Street, and Kleanthous Street. In 1943, neighbourhood "151", where the Jews of Thessaloniki were detained before their deportation to the death camps, was located in this spot.

The Memorial was created by the Serb sculptor, Nandor Glid who has won many international distinctions for his works on the subject of the Holocaust. (Sculptures made by Nandor Glid have been built in Dachau in 1968, in Yad Vashem, Jerusalem in 1979, in Belgrade in 1990, etc.).

The ceremony of the Memorial's unveiling was a very formal one. It was truly an "international event", an event corresponding to the History of Jews in Thessaloniki, and to the loss of all Greek Jewish martyrs of the Holocaust. The Ministry of Culture, the Foreign Ministry, the Ministry of Macedonia - Thrace, the Municipality of Thessaloniki, the Central Board of Jewish Communities in Greece and the Jewish Community of Thessaloniki co-operated for the unveiling. A two-day event was organised for 22 and 23 November 1997.

In order to honour the special event, the Greek government and the Central Board of Jewish Communities in

Greece invited international Jewish organisations and important personalities. The response from the international Jewry to this honouring invitation was impressive. Official state representatives, representatives from Jewish organisations, rabbis, scientists and men of letters, representatives for the Greeks abroad honoured the events. They expressed their solidarity to the Jews of Greece to whom they came from Israel, the United States, Canada, various European countries and Australia.

The official events started on Saturday evening November 22, 1997. The official events started with a reception given by the Minister of Macedonia - Thrace, Mr. Ph. Petsalnikos at the Government House in order to honour the foreign personalities. During the reception, the "Megas Alexandros" prize was awarded to Mr. Benjamin Gilman, President of the International Relations Committee of the U.S. Congress, for his contribution in national issues, and his support in Greek rights. Representatives from Jewish vehicles in Greece and from local Authorities also attended the event.

On Sunday morning, 23.11.97 the foreign officials were taken sight-seeing at the Archaeological Museum of Thessaloniki and met with the National Defence Minister, Mr. Akis Tsohatzopoulos.

This event was followed by the ceremony of the Monument's unveiling. It began with a memorial prayer offered by the Rabbi of Thessaloniki, Rabbi Itzhak Dayan. Short addresses were delivered and are published in this issue.

Addresses were delivered by:

- Mr. Andreas Sefiha, President of the Jewish Community of Thessaloniki.
- Mr. Nissim Mais, President of the Central Board of Jewish Communities in Greece.
- Mr. Eldred Tabachnik, President of the European Jewish Congress.
- Mr. Constandinos Cosmopoulos, Mayor of Thessaloniki.
- Mr. Yehoshua Matza, Health Minister of Israel.
- Mr. Philippos Petsalnikos, Minister of Macedonia - Thrace.
- Mr. Evangelos Venizelos, Minister of Culture.
- Mr. Theodoros Pangalos, Minister of Foreign Affairs.
- Mr. George Papandreou, Alternate Minister of Foreign Affairs who conveyed the message from Prime Minister, Mr. Constandinos Simitis.
- Mr. Richard Ben Veniste, read the message from the President of the United States, Mr. Bill Clinton.
- Mr. Constandinos Stefanopoulos, President of the Hellenic Republic, who, after his speech, unveiled the Monument, and the national anthem was heard. The ceremony ended with the laying of wreaths at the Monument.

Among those who attended the ceremony, were National Defence Minister Mr. A. Tsohatzopoulos, Employment and Social Welfare Minister Mr. M. Papaioannou, the head of the Opposition Mr. Con. Karamanlis, Archbishop Seraphim's representative Mr. Io. Hadzifotis, a representative of the Metropolitan bishop of Thessaloniki, Mrs. Fanny Palli - Petralia, Mr. Sot.

Kouvelas, and Mr. St. Papatthemelis who are members of the Parliament, as well as Israeli Ambassador Ran Curiel, German Ambassador Fr. Reiche, Greek Ambassador to Israel Mr. S. Varouxakis, Rabbi Iakov Arar of Athens, Rabbi Itzhak Dayan of Thessaloniki, and Rabbi Ilias Sabetai of Larissa, representatives of the Military Authorities, presidents of Jewish Communities and Organisations in Greece, and a crowd of people.

For the event, many personages from the U.S.A., Canada, Israel, Europe and Australia visited Greece expressing their solidarity to the Greek Jewry and paying tribute to the Holocaust victims of Thessaloniki.

Among those who attended the ceremony were the following:

The Minister of Health of Israel Mr. Yehoshua Matza, the deputy Minister of Foreign Affairs of Germany Mr. Warner Hoyer, Mr. Moshe Leon Head of the Office of the Israeli Prime Minister Mr. Netanyahu, Paul Sarbanes U.S. Senator, Ben Gilman President of the International Relations Committee of the U.S. Congress, Tomas Miller Special Cyprus Co-ordinator of the U.S. State Department, Henry Waxman member of the U.S. Congress, Bob Filner member of the U.S. Congress, Richard Ben-Veniste assistant to Senator Sarbanes, Richard Garon personal assistant to Ben Gilman, Andrew A. Athens President of the International Council of the Hellenes Abroad, Andrew E. Manatos President of

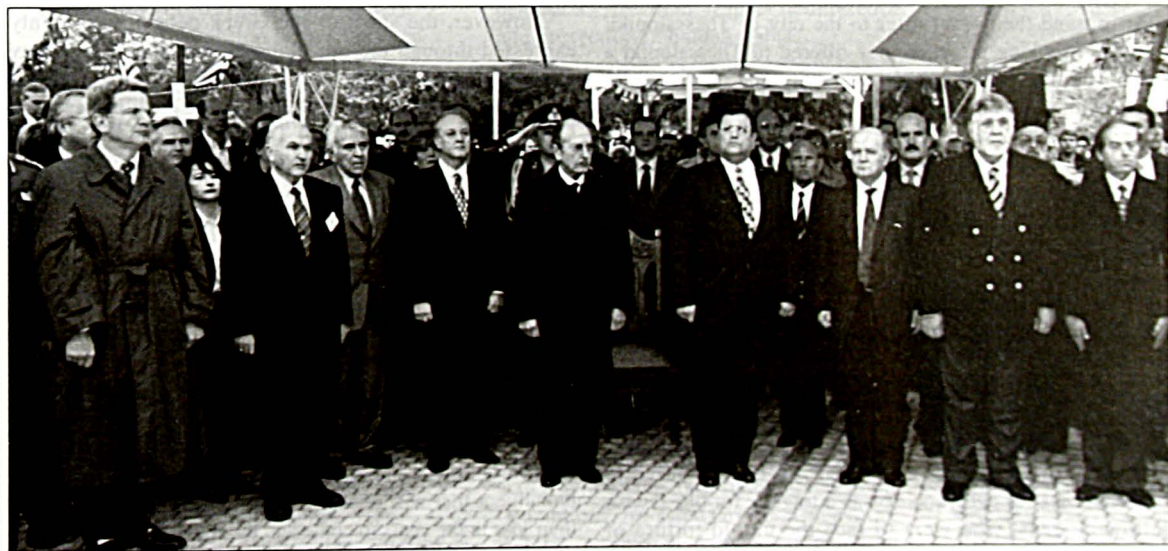
the National Co-ordinated Effort of Hellenes, Lady Marina Marks, Eldred Tabachnik President of the European Jewish Congress (E.J.C.), June Jacobs President of the International Council of Jewish Women, Rolf Bloch President of the Federation Suisse des Communautés Israelites, Goldie Hershon President of the Canadian Jewish Congress, Adolfe Steg President of the Alliance Israelite Universelle, Michal Modai President of the World WIZO, Raoul Saporta and Moshe Haelion President and Vice President of the Association of Survivors of Concentration Camps of Greek origin living in Israel, Maynard Wishner Honorary President of the American Jewish Committee, David Harris Executive Director of the American Jewish Committee, Charlotte Knobloch Vice President of the Central Council of the Jews in Germany, Salomo Berlinger member of the Executive Board of the E.J.C., Mark Mazower professor at the University of Sussex and author, Rabbi Lord Em. Jakobovits and Rabbi Moshe Rose President and Director of the Council of European Rabbis, Rabbi Leon Feldman from the International Jewish Committee for Interreligious Consultations, Martin Savitt Chairman of the E.J.C. Commission on anti-Semitism, Peter Sichel member of the Board Trustees of the World Monuments Fund, Avner Shalev Chairman of Directorate of Yad Vashem, Ralph Grunewald Director of External Affairs of

the United States Holocaust Memorial Museum, Marcel Yoel of the Centre de Recherches sur le Judaïsme de Salonique, Dr. Bracha Rivlin Historian of Yad Vashem. The Australian delegation was represented by the following dignitaries: Mr. D. Dollis member of the Parliament, Rabbi John Levi Senior Rabbi of the Liberal and progressive Rabbis, Bernard Rechter Director of the Australian Centre of Jewish Civilisation, Sam Lipski editor and publisher, Petro Georgiou, Arnold Zeibel journalist and author and D. Egan from the World Hellenic Inter-Parliamentary. Also the Israeli journalists A. Ushpiz, Y. Sarna, E. Hecht.

After the ceremony, the Minister of Foreign Affairs, the Minister of Culture, and the Alternate Minister of Foreign Affairs hosted luncheon in the honour of the President of the Hellenic Republic and the foreign guests. The luncheon was attended by many politicians, Jewish personalities who represented their Associations from all over the world, men of letters and distinguished scientists.

The program of events concluded in the evening with the performance of the singer Nadia Weinberg at the Aula of the Aristotle University of Thessaloniki.

In Athens, on Monday, November 24, the U.S. Congressmen and an international Jewish delegation accompanied by the President of the Central Board of Jewish Communities and Mr. Andrew Athens, met with the Prime Minister Mr. C. Simitis.

Dignitaries at the unveiling ceremony. From L to R: The President of the Central Board of Jewish Communities in Greece Mr. Nissim Mais, the President of the U.S. Congress International Relations Committee Mr. Benjamin Gilman, the President of the Thessaloniki Jewish Community Mr. Andreas Sefiha, the President of the Hellenic Republic Mr. Con. Stefanopoulos, Mr. Moshe Leon, Head of the Office of the Israeli P.M., the Israeli Minister of Health Mr. Yehoshua Matza, the Mayor of Thessaloniki Mr. Con. Cosmopoulos.

Speech of President of the Hellenic Republic, Mr. Constandinos Stefanopoulos

MORE THAN FIFTY YEARS since their tragic loss, in deep grief and pain, Thessaloniki did not cease to remember the fifty thousand Jewish Greek citizens who were victims of the most atrocious criminal absurdity in the history of mankind.

The entire Greek people, to whom they were very dear, did not forget them during this long space of time. Yet, their memory burdened our heart before we fulfilled our duty to them by unveiling this sacred monument here in their city.

Today their memory emerges even more vividly as we bear in mind their great offer to the city of Thessaloniki. During their long presence they offered to Thessaloniki a versatile spiritual and enterprise activity and their absence left us with a painful void.

They were Greeks among Greeks. They were always dedicated to the religion of their ancestors, which is also the ancestral religion of our own faith. Our Jewish fellow citizens lived in harmony with Christians. Their children grew up with the other children, they were educated, they worked, and they offered to the common beloved homeland.

Personally I remember with mixed feelings of great love and longing the years of my youth, my Jewish friends and classmates, and I hope that the ones who are living remember our years together with mutual feelings. Back then we could not imagine what would follow.

Life, which was not always easy, but was peaceful, was suddenly interrupted by the war which had terrible consequences for everyone. It was a tragedy for our Jewish fellow citizens, who were to face the untold torture of concentration camps. A year ago I had the possibility to see closely two of these atrocious places and I felt the ordeal of sacrifice and the infinite size of shame.

When the Nazis expressed their intentions against them the Greek people did not remain apathetic. They reacted to the explosion of war in strong protest to the German Embassy, signed by distinguished spiritual persons. They protested against Nazi occupation. The text of this protest that was sent to the Occupation Government bore the signatures of Archbishop Damaskinos, University Deans, and presidents of the most important organisations of that time. This was the most ardent and courageous effort in the favour of the Jews and a title of honour for the Greek people and its representatives.

However, the spirit of the Greek people was mainly expressed through the brave and altruist actions of many compatriots who, risking their lives, tried to save as many of our Jewish brothers as possible from the great persecution. Unfortunately for the Jews of Thessaloniki and for millions of others, fate was unyielding. Their death was deeply painful to the Greek soul. Greek Jewry numbered over seventy thousand people, and only twelve thousand survived.

Today I would like to express the pain that the memory of genocide will germinate forever in the Greek soul. I would like to pay tribute in respect and devoutness to the memory of our fellow citizens who were victims of a planned massive crime. In this sacred moment, let us keep our thought to the guileless and wondering men, women, elderly, children who were victims of an unheard of historic atrocity. Let us complete today's memorial service by unveiling the monument that will preserve their memory and the pain of their loss in the years to come and the future generations. We must never again allow the seed of evil take root not only in Greece and in Europe, but in the entire world.

Message from the Greek Prime Minister, Mr. Constandinos Simitis

TODAY WE PAY TRIBUTE to our Jewish fellow citizens. We fulfil a moral debt to those who were lost in the barbarism and absurdity of Auschwitz and Birkenau. We honour the victims of racism and nazism in the darkest page of Europe's history.

The Monument of the Jews is unveiled at a moment of great significance for all of us in the European Continent. In 1997 Thessaloniki is the Cultural Capital of Europe. 1997 is the year which the European Union dedicated to the struggle against racism, xenophobia and anti-Semitism. In a few days, within December, we, the leaders of governments and states of the European Union, will make a historic decision. This decision will mark the beginning for the unification of Eastern and Western Europe, and the unification of Northern and Southern Europe. Its expansion from Cyprus to Estonia will be negotiated.

Today we are creating another Europe, away from the barbarism of the past. It will be a Europe of democracy, a variety of cultures, and respect of human rights. In this cosmogony, Thessaloniki aims to become once again a centre of meeting for the European peoples, promoting peace and co-operation in the broader areas.

Our oracle for a variety of cultures for this city always reminds us of the past when Jewish communities were the main presence. Its presence contributed in the vigour of the city and in a remarkable model of co-operation among different nationalities and cultures of the area. Thessaloniki, and our country were deprived of this so beneficial and dynamic presence of Jews in the most inhumane manner.

As we create this Europe of the future, our memory of the Holocaust must be growing stronger: This past is at the very opposite pole of the Europe we are building today.

While we create a new Europe, our conscience cannot be calmed, we cannot remain quite to its barbaric past. The pain of those moments, of that era, will always be with us. We honour the memory of the Jews of Thessaloniki, we condemn once more the atrocities committed by the Nazis, and we can hope that the generations of today and of tomorrow will learn from this bitter lesson.

Our actions today give us hope that the oncoming generations will not forget the consequences of racism and anti-Semitism. We hope that they will always consolidate and fathom into the values of democracy, freedom, respect of difference and protection of human rights.

This is one more significance of today's ceremony.

On behalf of the Greek Government, and through the Greek Government and the Greek people, I would like to thank all representatives of states, parliaments, organisations and Jewish communities, who attended this ceremony which is so important for Greece, the Greeks, as well as for the Jewish community of our country.

I would like to thank the Jews and Greeks of the Diaspora who contributed so essentially in the initiative for the making of this monument. This symbolic action renews the long-standing ties of the two nations, Jews and Greeks. Once more it states our faith in man and our common values.

Message from the President of the United States of America, Mr. Bill Clinton

Stated: The White House, November 19, 1997.

WARM GREETINGS to President Stefanopoulos and all those distinguished guests gathered to pay tribute to those members of Thessaloniki's Jewish Community who perished during the Holocaust. I can think of no more appropriate memorial than the monument unveiled on this occasion by President Stefanopoulos. The Jewish Community of Thessaloniki has been a vital part of the city's life for centuries and has made profound contributions to its rich heritage. Men and women of this great community fought bravely alongside other Greeks during the Second World War, but tragically, tens of thousands of them were deported to Nazi death camps, never to return, or to be heard from again. Now, with humility, we honour their memory and spirit. I commend the Greek government, the Central Board of Jewish Communities in Greece, and the Jewish Community of Thessaloniki for their vision and dedication in erecting this powerful monument. It stands not only as a reminder of past evil, but also as an inspiration for future good. May the young who see it learn the sad lessons of history and may all who visit it re-affirm the importance of every human life. And may all of us honour the solemn obligation to keep alive forever the memory of those Jews from Thessaloniki, and the millions of other innocent victims of the Holocaust who died across Europe. On behalf of the American people, Hillary and I offer our prayers for the families of all those who perished and the hope that our children will inherit a world where the tragedy of the Holocaust can never happen again.

Bill Clinton

Speech of the President of the Jewish Community of Thessaloniki, Mr. Andreas Sefiha

"Don't try to understand"

THIS IS A PHRASE that proves total desperation. An Auschwitz prisoner, one of the thousands of people who were found face to face with a scientifically organised atrocity, had carved it at the bottom of his mess-tin. The Italian Jewish author, Primo Levi, who also suffered in Auschwitz and survived, passed this phrase on to the collective memory. He wrote it down in his shocking book "If this is man", without hiding his terror to its meaning of despair!

"Don't try to understand".

Over half a century later we are wondering whether we should try to understand.

So, fifty-four years have passed since this city experienced the ordeal and enslavement of its 50,000 Jewish citizens, victims of the most atrocious genocide in history. Today we commemorate their unjust loss not in our synagogue, a holy place of gathering for the living, nor in our cemetery, a holy place of rest for the dead. We remember our martyr brothers in a new holy place where their grave and peace lie in the heart and bosom of their Greek homeland, which dedicates this modest monument to them in perpetuity. It dedicates it to them because they were not only sacrificed as Jews, but also as Greeks. It dedicates it to them in order to remind those oncoming of their tragic fate and in order to emphasise the great disgrace in which man can fall into. It teaches that peace, freedom and justice are universal and undivided possessions, and that peoples have to resist to all forms of bigotry and discrimination.

In the time space of 2,300 years of its history, this city was the cradle of a very

rich Jewish tradition. Jews had been old, very old inhabitants of Thessaloniki. They became insolubly attached to it, they worked for its prosperity that they identified to their own, they contributed to its growth, and they were distinguished in all aspects of its social, economic and spiritual life. When necessary, they willingly rallied to defend their country. Twelve thousand, eight hundred and ninety-eight Greek Jews staffed the country's armed forces. Three thousand, seven hundred and forty-three of them were wounded, while five hundred and thirteen gave their lives for Mother Greece. Then, the barbarian conqueror came. The Greek Jews of Thessaloniki, old, young, children, handicapped and sick, were deported under atrocious conditions, away from their birthplace and were murdered in cold blood at the Nazi death camps. Therefore, today's ceremony is reviving their Holocaust. So, as I entrust this monument to the extreme care of the oncoming generations, I would like to thank the following people from the bottom of our Community's heart:

Foreign Minister, Mr. Theodoros Pangalos
Deputy Foreign Minister, Mr. George Papandreou

Minister of Culture, Mr. Evangelos Venizelos
Minister of Macedonia - Thrace, Mr. Philippos Petsalnikos and his predecessor, Constandinos Triarides.

The mayor of Thessaloniki, Mr. Constandinos Kosmopoulos and the Central Board of Jewish Communities in Greece.

They all contributed in order to realise today an oracle of several decades. Our Community today, although small in numbers, is great in history and feeling, it is a continuation of what used to be "Mother in Israel", and it has a sense of the burden of tradition that it inherited. So, bearing the sense of our mission and duty we dedicate this monument to our 50,000 martyr brothers and sisters and to the memory of our Christian brothers and sisters who supported and saved persecuted Jews, risking even their lives. May the sacrifice of the ones and the self sacrifice of the others be an eternal lesson that will enclose people's hearts and will give them the feelings of justice, love, and respect for one another, in order to

prevent any new genocide, any new holocaust. I would like to finish by reading to you certain verses that revive the historic memory of the Holocaust in this city. These verses are written by our unforgettable fellow citizen, author George Ioannou, whom I love dearly:

THE HELIOTROPES OF JEWS

*Every time our staircase creaks
"Could it be them, already?" I wonder
then I leave and I spend hours
drawing bright yellow heliotropes*

*Yet tomorrow, before I forget
myself at the waiting room, I wait
For the train from Krakow.*

*Late at night, maybe when they get off
pale, with tight jaws,
"You were so long in writing to me"
I shall say, pretending to be indifferent.*

May the name of our 50,000 Greek Jewish brothers of Thessaloniki live forever.

Askava prayer from the Rabbi of Thessaloniki Itzhak Dayan before the unveiling ceremony.

Address of the President of the Central Board of Jewish Communities in Greece, Mr. Nissim Mais

THE HOLOCAUST of six million Jews of Europe, - out of which 67,151 were Jews of Greece and 61,298 of the wider area of Macedonia - Thrace - is the one which unites us in today's Ceremony. A tragic sacrifice of innocent, peaceful people who were executed only because of their religion.

In Germany of Hitler's time, the Nazi regime started, at first, the planned beforehand ideological persecution against its citizens who believed in Jewish religion. At that time, no country opposed this policy openly. They all pretended not hearing the cries of the victims, not seeing the destruction of the Jewish institutes, not feeling persecuted themselves. Only a few citizens, protested individually. First were some honoured Greek intellectuals, such as Kazantzakis, Nirvanas, Veakis, Uranis, and others.

The Second World War followed. During the war the Nazis extended their methodically planned exterminating persecution of Jews to all the countries occupied by them. The death camps were stuffed with men, women and children. Even then nobody complained!

Among the few who raised their voice of protest in whole Europe, was the Head of the Greek Orthodox Church, Archbishop Damaskinos, the Academy of Athens, as well as all the Schools of Higher Education, and all the intellectual and vocational unions of Greece.

In the same time, many Prelates, the City Police, the organizations for National Resistance, but mainly the simple anonymous Greek Christians, defended, risking their own lives, their fellow - citizens Jewish brothers, trying to rescue them.

The reminder of the humanitarian presence and of the dreadful absence for the protection of unarmed people, whose only crime was the faith to the religion of their ancestors, is essential for the historic remembrance. It is this historic

remembrance which assists the constitution of Nations, the preservation of coherence among people, the function of countries, societal way of living, the regulation of human relations. Today's Ceremony aspires to serve this historic remembrance.

On behalf of the Greek Jewry, whose official representative is the Central Board of Jewish Communities in Greece, I address my warmest thanks to the Greek State for this Ceremony. I am especially grateful to the President of Democracy, Mr. Constandinos Stefanopoulos, because with his presence he attributed the befitting honour to the memory of the Greek Jewish Victims of Holocaust. I would like to thank the Government for the quick materialization of the promise given by the Prime-Minister, Mr. Constandinos Simitis for the erection of the monument. The Ministers for Foreign Affairs, Culture, Macedonia - Thrace, Theodoros Pagalos, Evangelos Venizelos and Philippos Petsalnikos, the Mayor of Thessaloniki, Mr. Constandinos Cosmopoulos, offered their help with a lot of love. I thank them.

I would like especially to mention the Alternate Minister for Foreign Affairs, Mr. George Papandreou who coordinated and took care, with his lavish assistance, of the whole organization of the Ceremony.

I would also like to thank all of you who responded to the invitation of the Greek Government and of the Greek Jewry and came from Israel, the United States of America, Canada, Australia and Europe, to honour the memory of our unjustly lost brothers. I am sure that this moment their souls rejoice because they feel their sacrifice constitutes a teaching.

Intolerance and racism, which poison human hearts, from wherever they derive however the manifest, cannot have place in the human societies. On the contrary, as the Psalm mentions: "Lo Yimna Tov la Olam Betanim", God will not deprive from His commodities the ones who live their lives in justice".

Address of the President of the European Jewish Congress, Mr. Eldred Tabachnik

TODAY WE REMEMBER 50.000 Jews who were brutally murdered by the Nazis. Today we have a permanent memorial to their memory. This memorial will live in our hearts and in our minds when we reflect on the evil and the spotted deeds which Nazism committed here and all over Europe. Fully 50.000 young and old, men, women and children were callously and brutally murdered without a vestige of humanity, without any consideration, without any active kindness.

We remember the tragic loss of people who lived here, who lived decent, hard-working and honourable lives, but ended their lives in the gas chambers which the Nazis built. It is a story of almost unbelievable malice towards an innocent group of people. Only 2.000 of these people have survived this terrible onslaught. We will still remember and recollect what happened during the war years. Many people still live today with that harrowing event in their minds. The truth is that they always will, even 50 years after the end of World War II. We can try to find, to fill the void in their lives with understanding and

deep compassion. Those suffering have been and are overwhelmingly affected by what occurred.

The monument today teaches us something which we must always remember. It teaches us that we must oppose Nazism and Fascism wherever they appear. It teaches us that we must fight injustice wherever it appears. It teaches us that we must speak up always for what is right and just and fair in our society. It teaches us above all that the cold-blooded violence and murder are always unacceptable. This memorial reflects man's inhumanity to man. But it also reflects something which is more than that. It reflects the further wish, our heart-felt hope, our passionate prayer that we will be able to learn the lessons of the past and to remember them in the future, that we will not learn to build a regime which is selfish and which is self-centred. That throughout the world we will learn to build a better world, a world of peace, a world of harmony, a world of justice and a world of freedom, for the sake of our children and our grand-children, and the generations here to come. Thank you.

Greeting by the Mayor of Thessaloniki, Mr. Constandinos Cosmopoulos

ONE COULD SAY that the moment of unveiling a monument is ordinary for a city dotted with martyrs of history and a civilisation over 2310 years old. However, certain characteristics make a ceremony like the one today unique, and of course it is a great honour for the city and its Mayor hosting the monument.

First and above all, today we honour the Jewish element that has moved on the same course as the history of Thessaloniki. It was a vigorous and flourishing community of the city until World War II. It sealed the history of Thessaloniki with its creativity, its ingenuity, its unyielding spirit, and its action. Since the 16th century, the Jews succeeded to create a great economic network in the city, the mainland and broader, because they played a determinant role in turning it into a transit crossword between Macedonia, the Aegean, Istanbul and Central Mediterranean.

In spite of the occasional fluctuations in the tension of Jewish influence in the formation of our city's physiognomy, Jews remained a live and creative element and suited the productive and commercial activity with their social development. Their action and character proved them to be excellent citizens for this Greek city and the blow of the Jewish genocide created a tragic loss for themselves and for Thessaloniki itself.

It has been more than half a century since the Nazis wiped out every trace of the rich Jewish past of our city. The trains for the most atrocious, most inhumane concentration camps of Europe took along the overwhelming majority of the Jews of Thessaloniki, men, elderly, women and children. Thirty-five out of thirty-six synagogues were destroyed, and a population of 50.000 Jews was executed and slaughtered by the ruthless criminals of the Third Reich. The generation of the post-war Jews and Thessaloniki mourned for the city's lost citizens, youth, and the progressive and brave people who had worked for its prosperity.

In fact, modern Thessaloniki honours and promotes the importance of Jewish contribution in its history through the Museum of the Course of Jewish History of Thessaloniki, the Folklore Museum of the Jewish Community, and the various tributes of the Cultural Capital of Europe. Besides, the General Assembly of the European Council of Jewish Communities, which took place here a few days ago was the crown and recognition of Thessaloniki and of its Jews. It was justified by the

favourable conditions which it secured and fostered with the solidarity of Greeks and Jews. It pointed out the common traits of drive, willpower towards life and creativity, enterprising and spiritual brain wave, and mettle. Therefore, in their hearts and in their memories, the people of this city honour the Holocaust of their Jewish fellow citizens.

The monument which we unveil today proves these ties, these genuine and strong feelings of solidarity. Therefore, the Municipality of Thessaloniki took a special interest in responding to the request of the Jewish Community of our city. It secured the study and placement, taking care to reform the surrounding area. Besides the Municipality, the Ministries of Macedonia - Thrace, Culture and Foreign Affairs contributed to the making of the monument. I kindly thank the corresponding Ministers for their co-operation.

Today, His Excellency, the President of the Hellenic Republic honours us by unveiling this important evidence of our city's history. His response to the Jewish Community's invitation proves his role as a symbol of unity and history of our people, whose presence revives the hope for a future worthy of the brilliant history of our nation and specifically of our city.

Your Excellency, Mr. President, Thessaloniki is especially happy to welcome you, and with your presence here, it addresses the messages of a multi-dimensional civilisation created by the passage, assimilation, but also by the sacrifices of peoples, religions and hopes.

This year we bear the palm of European civilisation with the power given to us by the pieces of our city's historic and cultural mosaic, which make it known a creative melting pot of ideas and dreams. Bearing a sense of responsibility towards those who honoured the identity of their city with their action, struggles, and very often their blood, like the Jews of Thessaloniki did, we are determined to continue our course towards the 21st century. We are certain that we did our duty towards the rich past of Thessaloniki, and we compromise only when it concerns the right of its citizens to memory, recognition and modern quality of life. Our thoughts and actions are steadily fixed to everything that the oncoming generation of the people of Thessaloniki deserve. So, today we unveil a monument which is a milestone for Thessaloniki of history, vigour and of the future.

I would like to ask His Excellency, Mr. President of the Hellenic Republic to proceed to the historic duty of honour towards the Jewish Community of Thessaloniki, unveil the memory and to support the heritage of the city with a modern witness of sacrifice and magnificence.

Speech of Minister of Health of the Israeli Government, Mr. Yehoshua Matza

I AM STANDING BEFORE YOU TODAY moved to tears and filled with gratitude and appreciation - not only as Minister in the Israeli government, but also as a proud Jew whose people being expelled from Spain had been destined to wander endlessly until his ancestors, and many more of his Jewish brothers, reached this region and settled here, waiting for the historical moment to return to the land of their forefathers and become a part of the establishing and of the building of a new Israel. I am the 13th generation in my homeland.

I am standing here, and humbly bow my head in memory of more than 50,000 Jews of Thessaloniki, men, women and children, who perished during the Holocaust.

As you know, the Jewish community of Thessaloniki dates back to antiquity. In recent history the legacy of the Jewish Community that of the city, and the glorious marks of its important presence remain with us today.

Since their arrival here, expelled from Spain 500 years ago and after their long nomadic journey, the Jews have merged into the life of the city and built a flourishing center of Jewish life here. It is no coincidence that the city came to be named «Thessaloniki - Town Mother in Israel» and «Jerusalem of the Balkans».

This almost idyllic situation lasted until the Germans started their monstrous march with the destruction of the Jewish cemeteries of Thessaloniki in December 1942 continuing with the deportations in March 1943. Over 50,000 Jews of Thessaloniki - 96% of the city's Jewish community were annihilated in the Nazi death camps. A remarkable city of life was suddenly emptied of its Jewish presence.

But this is not only a history of destruction, but a story of courage and of revival. The struggle of the survivors of the Nazi death camps - some of which are

standing here among us - to rebuild their lives, and the courage of those brave Greeks who have risked their lives, in order to hide and give shelter to their fellow Jewish neighbours.

Today, I am standing before you, representing the government of the State of Israel, a sovereign, democratic state, with a government, a parliament, and a strong army, a reality that did not exist in those days.

Israel is a state that has emerged from the ashes of the Jewish communities of Europe, and which has become the safe port for many of the survivors. A state that has transformed the perpetuation of the memory of the Holocaust into a national endeavor, not just for the sake of remembrance, but mainly for the sake of preventing phenomena like racism, xenophobia and antisemitism.

With the inauguration of the memorial today we are paying our debt to the memory of the innocent victims of the horror.

In this moment of silence, while we can hear the echoes of the victims' voices, their gay laughter and desperate cries for help, let this monument be a reminder to all of us that every individual has the responsibility to choose good over evil.

Hatred and prejudice are still with us threatening to raise their ugly heads and lead us back to days of darkness. This monument is to tell us that no one should turn the other way in the face of evil. It is in the hands of each and everyone of us to prevent such horrendous acts from recurring.

Israel welcomes the decision and the initiative of the Greek government and the city's authorities to erect this monument. Only by faithfully preserving our past, can we look toward the future. By erecting this monument, we send out the message and take the commitment upon ourselves - Never again!

Speech of Minister of Macedonia - Thrace, Mr. Philippos Petsalnikos

AS MINISTER OF MACEDONIA - THRACE, I welcome you in Thessaloniki, the capital of Macedonia. Today it is a great day. The unveiling of the monument which the President of the Hellenic Republic will carry out soon, is our way to honour the Holocaust of the Jews and the memory of all Jews of our city who were victims of the Nazi atrocity.

Thessaloniki was a multinational city and a place of meeting for peoples and civilisations. It gave the opportunity to different nationalities, religions and cultural expression to co-exist peacefully and creatively. The city's multinational character and people's co-existence, rendered it a centre of economic, social, and cultural activity, with great possibilities for development.

The Jewish Community of Thessaloniki was one of the largest ones of the city and one of the most important ones in the Jewish Diaspora. It was identified with the long historic course of Thessaloniki. This community, as well as all other Jewish Communities of Northern Greece contributed in the economic, commercial and spiritual activity of this place.

The Jews of Thessaloniki were a specially dynamic group of people, who, not only contributed to its progress, but also contributed to the formation of a special and charming physiognomy of the city and constituted a world which today is definitely lost to a great extent.

In the struggle of humanity against

fascism and racism, Jews fought with all other Greeks for freedom, basic values of civilisation, human rights and the dignity and honour of peoples.

The price they paid was heavy and inhumane. The Holocaust of the Jews, during which 50.000 people were executed was one of the most audacious actions in the history of mankind in the 20th century.

Today the Jewish Community of Thessaloniki is incorporated in the economic and social activity of the city. It still preserves its forefathers' traditions, and in spite of the small number of its member it contributes to the developments to a great extent.

In the modern era we live in a new world setting which forms new prospects and projects new hopes. The end of the 20 century is identified with strong realignments which radically transform the shape, character, structure and function of the International system. The new conditions that are reformed in our world, must secure the possibility of co-existence of people, beyond race, nationality and religion. We must act collectively and individually and be alert, so that humanity never again experiences moments such as the Holocaust of the Jews. We must fight for a peaceful prospective of freedom, democracy and communication among nations.

This monument will remind all of us an especially the young generations of the sacrifice of the Jews and will inspire us in our struggle for a peaceful and better world.

Speech of Minister of Culture and Science, Mr. Evangelos Venizelos

TODAY, Thessaloniki and the Hellenic Republic honour the memory of the Jewish martyrs of the Holocaust, and the Jewish victims of the Nazi atrocity. Essentially, however, it honours its collective memory and its character, because this city could not have been what it is today, a city open to the world, dynamic, a city which respects and realises the principle of polyphony and pluralism, if it were not a city with a strong Jewish element, and an obvious Jewish identity. If certain individuals ask the reasonable question of how come today, over 50 years later, this monument finds its place, the answer is that the memorial of the atrocity, of the victims of atrocity is not what we are unveiling today, but the one that has been unveiled in the conscience and in the heart of all citizens of Thessaloniki, of all Greek men and women from the very first moment, throughout the Nazi atrocity. Simply, this year, 1997, a year during which Thessaloniki has been appointed the Cultural Capital of Europe, we are seeking and reviving the characteristics of this city. We are making an effort to go back in its history and to project its elements.

The first element that has to be projected is the memory of Jewish victims of the Nazi atrocity. Their memory is honoured in many and various ways within the ark of collective memory, such as this monument, the two museums inaugurated and which function in this city. Greece has every natural and undeniable right to proceed to similar actions, because the Second World War and the German occupation claimed a heavy toll of this country. Greece has every natural and undeniable right to proceed to such actions

of honour and recognition, because it is a country that resisted to the Nazi atrocity, to the storm of fascism and Nazism.

Today we are not simply performing a memorial service. Today we are proceeding to an important action of political symbolism. Standing before this new monument, we are sending a message to the entire world. It is a message of condemnation of racism, xenophobia, anti-Semitism. It is a message of recognition and consolidation of pluralism, tolerance and polyphony, of political liberalism. We proceed, all of us gathered here: The representative of the Israeli government, the representative of the German government, representatives of Jewish organisations, the President of the Hellenic Republic, the international representative of the country, and all of us the people of Thessaloniki, we all proceed to this great symbolic action which honours the memory of the martyrs of the Nazi atrocities, but essentially, it honours this country which has brought forth such citizens.

The Jews of Greece, the Jews of Thessaloniki, the Greek Jews played and play a determinant role not only in the area of economic and social life, but in the area of political life and the area of ideas. Many of the ideas that have prevailed in the second half of our century have arisen from Jewish intellectuals, and many of them have been borne in this very city, Thessaloniki, Jerusalem of the Balkans.

Mr. President of the Republic, your presence here pays the appropriate respect, but it also honours all of us. We may say in the most official manner "May their name live forever. Never again totalitarianism and atrocity!"

Speech of Foreign Minister, Mr. Theodoros Pangalos

DEAR ONES who have survived imprisonment and are with us today in this great moment of your lives, after a long delay we come to fulfil a great obligation. It is not the time to seek the reasons of the delay. However, I think that the conclusion is that because of this very delay, one cannot forget the memories that are indissolubly linked to the life, civilisation and existence of a place.

The great attempt of the occupation forces of the time, that is, the uprooting of the Jewish identity of Thessaloniki failed. The proof is not only the presence of dear Greek fellow citizens of Jewish religion who survived and who are amongst us, but also because this monument will remind us of the old Jewish Thessaloniki. It is easy to imagine what wealth and what power this community would have brought to this modern metropolis of the Balkans had it survived the Holocaust. Economic power, social innovations, cultural creations. The crime of the conquerors is not only a crime against their victims. It was not only a crime against a specific community.

It was a heavy crime against Thessaloniki, against our country, against Greece. The first thing I would like to say about this crime, the crime of genocide, is that we should not, like back then - like some speakers reminded us - tolerate and hush up such crimes. Genocide is taking place even today, to a great extent very close to Greece, and the civilised world, like back then, because of interests, pretends it does not see, pretends it does not hear what is going on.

Dear ones, the second great lesson is that one should not tolerate fascism and its

related and prime ideas. One should not tolerate the climate which creates them. Democracy has a disadvantage which is insolubly linked to its own grounds. It may not stop even its enemies. Democracy has to allow them to exist. However, this is a legal obligation. Yet this should not mean social, ideological, political tolerance. Every time we see the viper head of fascism rise, we must crush it, we must crush it daily, so that it does not contaminate the young, so that it does not contaminate society, so that it does not have the possibility of more such Holocausts.

Mr. President, ladies and gentlemen, I would like to finish with a rather simple way: Those whom we lost were not simply victims. They were fighters. They were involved in the great struggle of the Greek people for freedom. It was not accidental that the first people whom the Nazi knight drove to the extermination chambers were Jews who had been crippled in the Albania war, their heroic opponents. Therefore the myth of the Nazi chivalry collapsed. It was myth linking violence to real spiritual power. Later, the Greek people saw the crime of Thessaloniki, and all other crimes that were committed. The opponent was naked, and the entire Greek people stood up, together with hundreds and thousands Greek Jews. They went beyond the border they won, they crushed the army of Nazi occupation, the Nazi army.

This is a great lesson, and I think that I may finish, Mr. President, with the simple phrase of that time: "In Thessaloniki of today, in Greece of today, and in Greece and in Thessaloniki of tomorrow, fascism will not have its way".

(Translation of the English section: Rebecca Kame)

Πίνακας τευχών

Τεύχος 147 (Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1997)

Τεύχος 148 (Μάρτιος - Απρίλιος 1997)

Τεύχος 149 (Μάιος - Ιούνιος 1997)

Τεύχος 150 (Ιούλιος - Αύγουστος 1997)

Τεύχος 151 (Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1997)

Τεύχος 152 (Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1997)

Πίνακας θεμάτων

Αντισημιτισμός, 148/3, 149/3

Βάγκνερ Ρ., 150/6

Γιαουντί Ντοκτόρ Εφέντης, 152/14

Γερμανία, (εποχή Χίτλερ) 149/16, 150/5

“Δίκαιοι των Εθνών”, 150/9

Εβραϊκή γλώσσα, 149/4

Εβραίοι στην Κωνσταντινούπολη, 147/8

Εβραίοι στην Μικρά Ασία, 147/14, 147/20

Εθνική Αντίσταση, 150/17

Ελβετία (εβραϊκά κεφάλαια), 149/25

Θεσσαλονίκη (εργατική απεργία 1936), 149/26

Ισραήλ, 150/11

Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών, 150/6, 152/19

Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου, 147/2

Ισραηλιτική Κοινότητα Δράμας, 150/12

Ισραηλιτική Κοινότητα Καβάλας, 148/17

Ισραηλιτική Κοινότητα Καστοριάς, 147/3

Ισραηλιτική Κοινότητα Κέρκυρας, 149/19

Ισραηλιτική Κοινότητα Κρήτης, 148/11

Ισραηλιτική Κοινότητα Λήμνου, 152/11

Ισραηλιτική Κοινότητα Πατρών, 150/3

Ισραηλιτική Κοινότητα Σεργών, 152/13

Ισραηλιτική Κοινότητα Τριζάλων, 149/26

Ισραηλιτικές Κοινότητες Βορείου Ελλάδος, 150/3

Ιωσαφάτ Ιωβέλ, 152/21

Κίμχη Γ., 149/24

Λεβινάς Εμμανουήλ, 148/2

Οικογένεια (η) στην Παλαιά Διαθήκη, 150/16

Ολοκαύτωμα Εβραίων, 148/18, 149/13, 150/2, 150/13, 150/20, 150/21, 151/5

Πασσύ Λ., 149/23

Πόλικερ Γ., 150/22

Πολιτισμός (Ελληνικός Ιουδαϊκός), 148/15, 148/21

“Πρωτόκολλα Σοφών της Σιών”, 149/26

Ρατσισμός, 149/2, 152/2

Σημιτικοί λαοί, 150/24

Sugihara Ch., 152/17

Ταυτότητες (αναγραφή θρησκειώματος), 150/2

Χριστιανισμός και Εβραϊσμός, 151/3

Ψαλμοί Δαβίδ, 150/15

Γράμματα στα Χρονικά

Φ. Ευτυχίδου: Οι Εβραίοι της Καβάλας 148/23, Μητροπολίτου Λεοντοπόλεως Τίτου: Η Ισραηλιτική Κοινότητα Κέρκυρας 148/23, Σωτ. Παπαστρατή: Η διαφυγή του Ιωσ. Λόβιγγερ κατά την Κατοχή 148/24, Χρ. Γαρνάβου: Η διδασκαλία της Εβραϊκής Γλώσσας στην Ανώτατη Εκπαίδευση 151/23 και Δ. Β. Βλησίδη: Η καταχνιά της αυθαιρεσίας 152/25

Εκδόσεις (παρουσίαση)

• Ευτ. Νάχμαν, “Γιάννενα - Ταξίδι στο παρελθόν”, 147/22, • Δημ. Τσινικόπουλου, “Φως εξ Ανατολής”, 147/22, • Πολ. Ενεπεκίδη, “Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδος (1941 - 1944)”, 148/24, • Διον. Κ. Μαγκλιβέρα, “Η Νεοελληνική Κοινωνία του 20ού αιώνα μέσα από το Μυθιστόρημα”, 148/24, • Νίνας Ναχμία, “Ρέϊνα Ζιλμπέρτα: Ένα παιδί στο γκέτο της Θεσσαλονίκης”, 148/25, • Θεοδ. Παλιούγκα, “Η Λάρισα κατά την τουρκοκρατία”, 148/25, • Ν. Κοκκαλίδου - Ναχμία, “Τηλεφωνικό κέντρο”, 149/29, • Κ. Μοσκόφ, “Εβραϊκή ποίηση”, 149/30, • Ιακ. Στρούμσα: “Διάλεξα τη ζωή - Από τη Θεσσαλονίκη στο Άουσβιτς”, 149/30, • Β. Μπού-

Πίνακας συγγραφέων

Αβδούλος Στ., 150/17

Βαρθολομαίος (Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως)
152/3

Βασάρ - Βαρών Οντέτ, 148/18

Βέργου - Γκαμπέση Μ., 147/3

Berge Marc, 150/24

Γιακοέλ Γ., 152/19

Δήμου Ν., 150/2

Ενεπεκίδης Πολ., 147/20

Ζούμπος Γ., 149/19

Ιορδάνογλου Χρ., 151/2

Καλογερόπουλος Ν.Α., 149/25

Καραναστάσης Τ., 152/13

Κλιάφα Μ., 149/26

Κοέν Α. - Α., 150/18

Κονιδάρης Ι.Μ., 149/3

Κουμάντος Γ., 150/2

Κουπαράνης Π., 150/13

Κοψαχείλης Στ., 148/15

Κωνσταντίνης Μ., 150/6, 152/21

Λαμπαδαρίδου - Πόθου Μ., 155/11
Μ

Μαργέλης Απ., 150/3

Μασούρα Ρ., 149/26

Μαυρίδου Ελ., 150/20

Μαυρομάτης Χ., 150/22

Μενασέ Ισ., 149/13

Μεταλληνός Γ., 149/4

Μοργκεντάου Ερ., 147/14

Μπαρζιλάι Ελ., 150/6

Μποντικούλης Δ., 149/23

Νούλας Β., 148/2

Ρούσσοις - Μηλιδώνης Μ., 148/17

Παναγιωτόπουλος Ι.Μ., 149/18

Παπαστρατής Θρ., 147/8

Σημίτης Κ., 149/2

Σινόπουλος Π.Α., 150/16

Τερζάκης Αγγ., 150/11

Τζελέπης Π., 152/14

Τριανταφύλλου Κ., 148/21

Τσινικόπουλος Δ., 150/15

Φρόνιμος Ευ., 148/11

Χ

Χίλμπεργκ Ρ., 151/5

Χριστόδουλος (Μητροπολίτης Δημητριάδος), 147/2

Χριστοφίλοπουλος Αν., 150/5

Whine Mike, 148/3

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΨΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Σουρμελή 2 • 104 39 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 88 39 951-3

E-mail: hhkis@netor.gr

Internet site: <http://www0.netor.gr/diafora/jews/kis.htm>

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Πολιτικά Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 72 18 421

Διανέμεται Δωρεάν

